د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کی چی هر وخت د ترقۍ، تغییر او تنویر کلمات یادېږی نو داعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کی به هیڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقۍ سره د هغه په اندازه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونۍ مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصری کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکه د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چی زیاتره په احساس افاده کېدله. خو لکه څرنګه چی بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږی، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلي مینی هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکی پسی تویولې چی هغه د دوی او د خپل ګران هیواد له تودې غېږی څخه، چی ده د جنون ترسرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لیری تللی وو، او نور یې د بیرته را ستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبې چی د ده په یاد وګرېدلې، د ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅې کړې.
اعلیحضرت امان الله خان، چی په نړۍ کی د وخت د تر ټولو ستر استعماری طاقت په مقابل کی د سر پورته کولو او د جنګ داعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروښ استقبال کړی او دغازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پر مختګ سره د هغه د لېونۍ مینی په ګناه د کافر او لاټي په نوم له ملکه وشاړه. خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره ګواکي د اماني نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمی پېړۍ په وروستیو لسیزو کی د دوهم ځل داخلی جنګونو تر پیل کېدلو پوری ، د ترقۍ او پرمختګ پر لور ، کله بیده او کله ویښ ګامونه پورته کړل.
افغانستان د برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کی داسی هیواد وو چی سړی یې د خپلو تقریبا ټولو ګاونډیو هیوادونو څخه وروسته پاته بللای سی. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصی او کورني لیکونه په مُلا لیکل او لوستل. او د ژوند د تقریبا ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وه. راډیو وجود نه درلود او د یوه ښار څخه تر بل ښار پوری د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې .مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعلیحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د امان افغان په نوم ورځپاڼه او په وروسته کي څو نوري محدودي دولتي او مستقلي ورځپاڼي خپریدلې. دا ورځپاڼي هم یوازي په پایتخت او لویو ښارونو کي، هغه هم یوازي محدودو باسوادو، خلکو لوستلې. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو ګوزاره کوله او چی څه یی اوریدل هغه یی منل .اعلیحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. ځکه ده فکر کاوه چی د ده نیت څرګند دی او د اصلاحاتو په هدف او ګټور توب یی ټول وګړي پوهیږي .خو خبره هغسي نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هیواد خلکو ته د ده پیغام نه یوازي نه رساوه بلکه په غلط ډول یی ور رساوه. اعلیحضرت امان الله خان غوښتل چي د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لویو جرګو غړي او وکیلان به د ده پیغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زیاتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چی خپلو سیمو ته ستانه سول خلک یی د خپل پاچا پرضد وپارول.
لیون پولادا ص ۱۵۵

Ketabton.com

اصلاحات

ډیر کسان فکر کوي چی د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکي وه، ځکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کی عکس العمل وښود او بالاخره د ده د پاچهی د سقوط سبب سول. په داسي حال کی چی، په لومړي سر کي، د هغه د ځینو اصلاحاتو ډیر تود هرکلی وسو او د ټولني د پرمختګ او عمومی همکاری د زیاتولو لپاره ډیره ګټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفینو او هغو لیکوالانو او مورخینو چی د ده د مخالفو رژیمونو تر تاثیر لاندي یي لیکني وکړې، یوازي هغو اصلاحاتو ته ګوته ونیوله چی د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بیسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم میرغلام محمد غبار په شمول، هغو منورینو چي د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه یی باید په کلکه دفاع کړې وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کی یو ډول مبهم نظر ورکړ. ډیرو مورخینو او لیکوالانو د اصلاحاتو د ناکامی ډیر لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځینی تلواري او بې وخته حرکتونه بللي دي . په داسي حال کي چي د هغه ځینی ناکاره او نا اهله ملګري، ځیني نامرده انډیوالان او حتی ځیني خاین عالي رتبه حکومتي مقامات د اماني نهضت په سقوط کي د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري.
اعلیحضرت امان الله خان ځیني داسي اصلاحات اعلان کړل چي اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پیل سوی وو او که ده له ځان سره ښه او ریښتوني ملګري لرلای، ښې او پر وخت مشورې یی ورکړي وای او اصلاحات سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عملي سوي واى ښايى نهضت له سره ناکام سوى نه واى. په اجتماعي برخه کي د انسانانو خرڅول کيدل او رانيول منع اعلان سول او د ټولني، په تيره بيا هزاره ګانو، له خوا يې تود هرکلى وسو. بيګار يې منع کړ او يوازي د سړکونو جوړولو لپاره، چي د ټولني هر فرد ته يې ګټه رسيدله، بيګار او وړيا کار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره يې د ټولني د هري برخي لپاره منظم قوانين وضع کړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه کي اکثر اقدامات يې هم ګټور وه او هم يې تقريبا د ټولو خلکو له خوا هرکلى وسو. د مالياتو ټول سستم يې له سره تنظيم کړ او حکم يې وکړ چي ماليات بايد د جنس په توګه نه بلکه په نغدو پيسو واخيستل سي .اضافي ماليات يې، لکه د ملکي د سرغوړي، لغو او غيرقانوني اعلان کړل. د افغانستان لپاره لومړنى کلنى بودجه يې، چي تر دغه وخته پوري چا نه پيژندله، منظور کړه. د حکومتي باقياتو سستم يې، چي د يوه سړي او حتى د هغه د اولادونو ژوند يې تهديداوه، له منځه يووړ. مرکزي او ولايتى شوراګاني يې، چي ځيني يې انتخابي او ځيني يې انتصابي وې، منځته راوړې. له خارجي هيوادونو سره يې ډيپلوماتيک اړيکي ټينګ کړل او افغانستان يې تقريبا په ټولي نړى وپيژاند. د قبايلي خانانو، درباريانو، او د شاهي کورنى د ليري خپلوانو او سردارانو خاص امتيازات او تنخواګاني يې لغو کړې. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې يې تر کار لاندي ونيولې. نوي سړکونه يې جوړ کړل، زاړه سړکونه يې ترتيم کړل، د ټلفون او ټلګراف خدمات يې پراخ کړل، د پوستي سستم يې بهتر کړ او افغانستان د پوستي د بين المللى ټولني غړى سو، پلونه يې اباد کړل او د افغانستان د ملکي هواګرځني لومړنى پروګرام يې پيل کړ.

اعليحضرت امان الله خان، له خپلي لومړى ځوانى څخه، په دې پوهيدى چي د ده د هيواد د وروسته پاته والي يو لوى علت بيسوادي او له نړى څخه بيخبري ده. کله چي قدرت ته ورسيدى، له هغي لومړى ورځي يې د ټولني د تعليم او تربيي د سستم بهتر کولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهى تر پايه پوري يې د اصلاحاتو تر بلي هري برخي دغي خواته زياته توجه وکړه. ليون پولادا ليکي په دې کي هيڅ شک نسته چي د هغه په اجتماعي اصلاحاتو کي د تعليم او تربيي په برخه کي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه يوازي د ده له خپله نظره بلکه د ټولني د راتلونکي لپاره هم. د ده له نظره د تعليم او تربيي د اهميت اټکل له دې څخه کيدلاى سي چي د ده د پاچهى به وخت کي د تعليم او تربيي مډال تر ټولو ملکي او پوځي مډالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقيم او غير مستقيم ډول د امان الله خان د تعليم او تربيي د سستم محصول دى. که امان الله خان د تعليم او تربيي په برخه کى ابتکارونو ته توجه نه واى کړې او د ښووني او روزني د ودي او انکشاف جرأت يى نه وکړى ننني افغانستان به د عصري کيدلو په لاره کي تر نن ورځي ډير کلونه شاته پاته واى. يوشى چي نه په ډيرو پيسو تر لاسه کيدلاى او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعليم يافته او روزل سوى بشري قوه ده. پولادا ص ۸۹

د افغانستان په تاريخ کي هيڅ پاچا او مشر د هيواد له ښووني او روزني سره، نه له ده نه مخکي او نه له ده څخه وروسته، دومره ليونى او رينښتوني مينه ښودلي ده.هغه په کال ۱۹۲۵ کي کندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ کي پخپله ښونځيو ته ولاړ، د ښوونکو تعليمي سويه يې وکتله، له شاګردانو څخه يې پوښتني وکړې، د حاضرى کتابونه يې وکتل د دايمي غير حاضرانو په باره کى يې ، چي شمير يې ۱۸۹ تنو ته رسيدى، له حکومتي مامورينو څخه تحقيقات وکړل .شاګردان او د هغوى مشران يې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران يې پنځه پنځه روپۍ جريمه کړل. هغوى ته يې د ښونځيو د تاسيسولو او عصري تعليم او تربيي د هدفونو او ګټو په باره کي مفصله وينا وکړه او دا يې هم ورته وويل چي که په راتلونکي کي د هغوى اولادونه ښونځيو ته حاضر نه سي نو دوى ته به سختى سزاوي ورکړي. حاکميت قانون ص ۴۴

اعليحضرت د مذهبي او ژبني تبعيض د له منځه وړلو په منظور حکم وکړ چي پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چي تر دغه وخته يې په جلا جلا ښونځيو کي درس وايه، ټول په يوه ښونځي او ګډو ټولګيو کي سبق وايي. هغه دغه راز حکم وکړ چي لومړنى زده کړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه کتاب ص ۴۵

اعليحضرت امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي، تقريبا هره ورځ، له سل ګونو او حتى زرګونو خلکو سره ناستي درلودې. د جمعي د لمونځونو امامت يي پخپله کاوه او په ويناو کي يې د نورو ملى مسلو ترڅنګ، پرعصري ښووني او رزوني باندي، چي د هري ټولني د پرمختګ اساس دى، هر وخت ټينګار کاوه. هغه پخپله يوه وينا کي وويل چي ځيني ملايان او سپين ږيري، په پټو سترګو او پرته له دې چي زموږ د ښونځيو په پروګرام يي ځانونه خبر کړي وي، هغه چتي او بېځايه بولي. هغه پخپله وايي چي د جمعي په ورځ يې په خطبو او په ښار کي د ګرځيدلو په ترڅ کي له خلکو سره د ښونځيو د ګټو په باره کي خبري وکړې. هغو شاګردانو ته يې چي په ښونځي کي يې غير حاضري نه کوله نغدي پيسي په انعام کي ورکړي. ۱۳۰ تنو شاګردانو ته يې چي تازه ښونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تير سوي وه نغدي پيسي ورکړې او هغه شاګردان يې چي غير حاضري يې کوله جريمه کړل. هغه کتاب ص ص ۵۰-۵۱

اعليحضرت امان الله خان، د هيواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د ښووني او روزني خواته ځکه ډيره زياته توجه واړوله چي په دې پوهيدى چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعليم يافته کسانو ته ضرورت لري. هغه ښوونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

روزنه جبري کړه او په عامو ځايونو کی يی اعلانونه وکړل چي ټول خلک مجبور دي چي خپل ماشومان ښونځی ته واستوي او حکومتي مامورينو ته يی خبرداری ورکړ چی که خپل ماشومان په ښونځي کي داخل نه کړي نو ښايی جريمه سي او هم ښايی له وظيفې څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنيو او لوړو زده کړو د شاګردانو د تشويقولو په منظور هغوی ته په مياشت کي يوه لږه اندازه پيسې ورکولې او تر يوه حده يی د هغوی د جامو غم خوړ. ګريګوريان ص ص ۲۴۰-۲۴۱

اعليحضرت امان الله خان، د ملايانو او حضرتانو د پروپاګنډونو او تبليغاتو په خلاف، چي ويل يی امير د هغوی ماشومان بهر ته ليږی او هغوی په بهرنيو هيوادونو کي کافران کوي، بهر ته د ليږل کيدونکو شاګردانو ټول کړه وړه تر سختي څارني لاندي نيول. کله چي به شاګردان بهر ته ليږل کيدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چي روژه به نيسی، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي. کله چي عيسوي شاګردان کليسا ته ځي او هلته د خپل انجيل په لوستلو لګيا سي نو افغاني شاګردان بايد د خپلي عقيدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شريف ولولي.

شاګردانو ته ويل کيدل چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن شريف احکام په کلکه رعايت کړي. شاګردان د نڅا کولو، د غير اخلاقي نمايشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړيکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاګرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای هغه بيرته هيواد ته را غوښتل کيدی. د شاګردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې ډلګی سره يو تن ليږل کيدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. ګريګوريان ص ص ۲۴۲-۲۴۳

اعليحضرت امان الله خان په دې پوهيدی چي د امان افغان په نوم يوازينی جريده، چي د سراج الاخبار ځای يی نيولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولاياتو ته ليږل کيدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کيدلو کي د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلي پاچهی په لومړيو شپو ورځو کي يوازي د آزادو مطبوعاتو تحريک پيل نه کړ بلکه يو مطبوعاتي انقلاب يی راووست. د مطبوعاتو په ساحه کي يی داسي اور ولګاوه او داسي رڼا يی خپره کړه چي تر نن ورځي پوري يې چا د بيرته خاموشولو توان نه دی پيدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هيواد په تقريبا ټولو ولاياتو کي، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمينه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرګندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ويلای سو چی که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به ، خدای خبر، چي کله او څرنګه پيل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کي په جلال اباد کي اتحادمشرقي په خپرونو پيل وکړ او په هماغه کال په هرات کي د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کي د بيدار په نوم اخبار او په مزار شريف کي د اتحاد اسلام اخبار خپروني پيل کړې. په کال ۱۹۲۱ کي په بغلان کي اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کي په قطغن کي اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کي په کندهار کي طلوع افغان، په کوهستان کي ستاره افغان په خپرونو پيل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کي په کابل کي د حقيقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انيس په نوم ورځپاڼي په پښتو ژبه خپروني پيل کړې. ګريګوريان ص ۲۴۵

اعليحضرت امان الله خان ملي يووالي ته، چي د ترقی او سمسورتيا بنسټ دی، ډير ښه متوجه وو او تل به يې په خپلو ويناو کي د ملي يووالي تبليغ کاوه. د افغانستان په تاريخ کي ښايی ډيرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبليغولو سر دومره څرګنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي د جمعې د ورځي په يوې خطبې کي وويل" هر څوک چي په افغانستان کي اوسيږي، له استثنی پرته، افغان بلل کيږی او د دې هيواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هيچا لپاره دا وړ نه ده چي له اسلاميت او افغانيت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازيږي. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قوميت تر اسلاميت لوړ بولي نو د هغه ايمان حتما کمزوری او عقيده يې سسته ده"...

له ښووني او روزني، اصلاحاتو، عدالت، ډيموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعليحضرت امان الله خان مينه د هغي وينا څخه ښکاري چي اروپايی هيوادونو ته د سفر د پيل په وخت کي يی په کندهار کی له خلکو سره د خدای په امانۍ کولو په ترڅ کي کړې ده. هغه وويل :لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پيغمبر څخه راضي او مشکور يم. بيا نو په داسي حال کي چي اوښکي مي په سترګو کي دي، غواړم تاسي ته ووايم ټولو هغو شيانو ته چي تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالي او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالي او تاسي څخه د نوري مرستي غوښتنه کوم .بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د ګټي رسول دي. زه غواړم داسي نوي شيان ستاسي لپاره انتخاب کړم چي موږ يی اوس نه لرو... ده خلکو ته وويل چي له هيواد سره مينه ولری، له خپلي خاوري څخه دفاع وکړی او دا په ياد ولری چی تاسي ټول يو ملت ياست. ده وويل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چی خدای تعالی وايی چي موږ بايد له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصيحت ته غوږ ونيسی او هيڅ وخت د يوه ديکتاتور پاچا د لاندي ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توګه ځينو بيخبرو ملايانو تاسي ته د مذهب ځنځيرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کی غلط معلومات درکړي دي، او تاسي يی غولولي ياست. تاسي بايد هغه څه ومنی چی خدای تعالی او د هغه پيغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه راز درته وایم چي تاسي باید د خلکو ترمنځ توپیر ونه کړی. تاسي ټول یو هیواد او د یوه بل ورونه یاست. زه غواړم په دغه برخه کي ستاسي رایه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وایم چی له خپلو میرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چی دوی هم خدای تعالی ته امید لري، بشر دی او حقوق لري. تر یوې ښځي زیاتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي یی ساتلای نه سی. تاسي باید خپل ماشومان ښونځیو ته ولیږی. تاسي باید خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته ولیږی. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولګوی. ما چي هر څه درته وویل هغه د خدای تعالی او د هغه د پیغمبر احکام دي .ستیوارټ ص ۳۲۰

کندهار ته د سفر په ترڅ کي د خلکو په منځ کي د هغه له یوې وینا څخه ښکاري چي حکومتي اداري ټولي په فساد کي ډوبي دي. هغه ته اداري فساد له ډیرو پخوانیو وختونو څخه په میراث پاته سوی وو او د ده لپاره ګرانه وه چي په یوازي سره یې د دې مهلک اجتماعي دښمن ریښې ایستلي وای. هغه خلکو ته په وینا کي وویل چی ما د خپل مظلوم او نیستمن رعیت د سر او مال څخه د ظالمانو او تیري کونکو د لاس لنډولو لپاره نظامنامې جوړي کړې. خو څوک په هغه عمل نه کوي او یا سم نه دي وربandي پوهیدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وایی چي خلک باید رشوتونه ورکړي او میلمستیاوي ورته وکړي. ملا وایی خلک باید هغه ته خیراتونه ورکړي او څوک یې باید له حلواخوریو څخه را ونه ګرځوي. کاتب وایی له خلکو څخه پیسې اخیستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فیصله کولو په وخت کي چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکمیت قانون ص ۸۴

اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا د هیواد د عصري کولو او پر مختګ لپاره په هره برخه کي ژور اصلاحات پیل کړل او له بلي خوا، په یوازي سر، د خپلو ټولو مخالفو ملایانو، روحانیونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورینو او داړه مارانو او قاتلانو په غیږ ورغی. هغه فکر کاوه چي که یو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جدیت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنیتۍ ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کي چي تر څو پوري د غلا او بې امنیتي علتونه له منځ ولاړ نه سي یوازي د داړه مارانو په نیولو او په سزا رسولو کار نه کیږي .اعلیحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطراتو کي لیکي چی د کندهار امنیت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما ګناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنیت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدینو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څیر قصابي وکړه. په زړه کي مي وویل چی زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابۍ لپاره راغلی یم. تر څو چي په څو ورځو کي مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کي نه لوی او نه کوچنی غل لیده کیدی. اعلیحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی یحیی خان د مثال په توګه یادوي، په سزا ورسول او ځیني یې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د ځپلو لپاره یی غله او داړه ماران ساتلي وه .حاکمیت قانون ص ۲۲۴

د افغانستان په تاریخ کي به هیڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نیژدې نه وي کښېنستلی او دومره د زړه له کومي مینه به یې نه وي ورسره کړې. اعلیحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هیواد د اکثریت مظلومانو او غریبانو باله اود کندهار خلکو ته د خپلي هغي وینا په ترڅ کي چي د پچي په اساس یې د عسکري خدمت د ښیګڼو په باره کي ورته کوله وویل" ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورینو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غریبانو، کروندګرو او کسب کارانو د ژوند د ښیګڼو دپاره دی. او په هره وسیله چي کیږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتیا او خوښیو لپاره به خدمت کوي . څرګنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي څوک به نه وي پوهیدلي چي ما ولي ډوډۍ ونه خوړه خو علت یې دا دی چي ما ولیدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سړکونو باندي د جرګې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنډه کي ستاسي په مخ کي پر چوکیو او میزونو باندی ډوډۍ خوړله. ما چي دا حال ولیدی نو په زړه کي مي وویل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کي ډوډۍ خورم" حاکمیت قانون ص ۹۳

اعلیحضرت امان الله خان په کندهار کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي څو ځله د خرقې شریفي بست ته، چي غلو او فراریانو به پناه پکښې اخیستله، اشاره وکړه او وې ویل چي د خرقې شریفي حریم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او داړه مارانو، چي د خدای او بنده ګانو پر حقوقو یې تیری کړی دی، د پټیدلو ځای نه سي کیدلای. دغه راز یې په هغو روحانیونو ملنډې ووهلې چي ویل به یې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په یوه پف را غورځوي، د خاینانو توپونه په چف بندوي او د ماشین ګنو ګولۍ په تف بندوي. ده وویل چی زموږ پیغمبر چي د هغه له رویه ټول کاینات پیدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنګیدی او په جنګ کي یې مبارک غاښ شهید سو. نو دې روحانیونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شریعت له مخي سمي وي خو په دې برخه کي د بیسوادو عوامو لپاره د ملا او پیر خبري، چي دوی له ورکوالي عادت ورسره نیولی وو، ډیري مهمي او پرحق ښکاریدلې او د ده پر منطق یې غوږ نه سو نیولای .هغه کتاب ص ۸۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزي او عکس العمل

اعلیحضرت امان الله خان په داسي یوه وروسته پاته ټولنه کي اصلاحات پیل کړل چي په هره برخه کي یی کار ته ضرورت درلود. په افغانستان کي امیردوست محمد خان، امیر شیرعلي خان، د امیرامان الله خان نیکه امیر عبدالرحمن خان او د ده پلار امیرحبیب الله خان هر یوه په خپلو وختونو کي پوځي، اداري، مالي، صنعتي او کلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه یوازي د جدی عکس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلکه لا یی هرکلی هم سوی وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپیر درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه یی په نظرکي نیولې وه. د افغانستان په څیر یوې وروسته پاته ټولنه کي دغه راز اصلاحاتو قوي مرکزي حکومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو یوه یا څو ګوندونو، تبلیغاتي او تنظیمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعلیحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسایلو کي تقریبا یوه هم نه وه. د ښووني او روزني په شمول، د هغه تقریبا ټول اصلاحات انقلابي وه. که یی د ځینو تود هرکلی وسو نو د ځینو سره یی له لومړۍ ورځي مخالفت څرګند سو. که امان الله خان خپله ټوله، او یا زیاتره، توجه د ښووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترڅنګ یی، د هیواد د مالي امکاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو ښایی هم یی د افغانستان د پر مخ بیولو ارمان پوره سوی او هم ښایی د چنداني لوی عکس العمل سره مخامخ سوی نه وای. د ده نیکه امیرعبدالرحمن خان هم په هیواد کی د پیرانو او ملایانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملایانو او پیرانو امتیازات یا لږ کړل او یا یی له منځه یوړل. حتی د کندهار په خرقه شریفه کي یی د کندهار تر ټولو لوی دیني عالم، ملا عبدالرحیم، په خپل لاس وواژه مګر چا ځکه عکس العمل ښکاره نه کړ چي یو خو یی قوي مرکزي حکومت درلود او بل یی ملایانو ته داسي پلمه په لاس نه وه ورکړې چي هغوی په جوماتونو او کلیو کی د هغه پر ضد کار ورڅخه واخلي.

له اعلیحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نیکه په څیر، غښتلی مرکزي حکومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال کي هم له ملایانو سره، چي هر ګړی یی له ټولو عامو او بې خبرو خلکو سره تماس درلود او ټولو یې هري خبري ته غوږ ایښود، او حضرتانو سره، چي په سل هاوو زره مریدان یی درلودل، مخامخ سو .که اعلیحضرت امان الله خان، چي په ټول هیواد کي یی د غازي په نوم شهرت او محبوبیت درلود، ملایانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبلیغ لپاره پلمې نه وای ورکړي ښایی دونه ژر یی د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هیواد د دیني عالمانو او ملایانو د خپه کولو ترڅنګ، چي د هر ډول مترقي اصلاحاتو سره یې مخالفت ښودی، خپل پوځ، چي پلار او نیکه یې په ډیرو خواریو روزلی او تنظیم کړی وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي کیدلو کي، ډیر زیات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسي کمزوری کړی وو، چي بالاخره یی د یوه عادي داړه مار سره د مقاومت کولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبری خدمت موده یی له دوو کالو څخه دریو کالو ته اوږده کړه. زاړه پوځي قطعات یې، چي ښه روزنه او تجربه یې درلوده، رخصت کړل او ځای یې ځوانانو ته ورکړ. د زړو پوځي قطعاتو عسکرو په میاشت کي شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته یې په لومړي سر کي د میاشتي دوولس رپۍ وټاکلې او بالاخره یی هغه تنخوا هم په میاشت کي پنځو روپیو ته را کمه کړه. پولادا ص ۷۶ طبیعی خبره ده چي له عسکري خدمت سره د عسکرو او صاحب منصبانو علاقه کمه سوه او پوځ ورځ په ورځ کمزوری سو. میرغلام محمد غبار، چي په هغه وخت کي ځلمی وو او هر څه یې په سترګو لیدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، کمزوره کیدلو ته اشاره کوي او وایي چي له پوځ څخه هغه تجربه کار او تکړه کسان چي د استقلال په جنګ کي یی توره کړې وه یا له کاره ګوښه سوه او یا حتی بندیان سول او پر ځای باندي یې نایب سالار محمود سامي او هغه ته ورته کسان وټاکل سول. غبار ص۸۱۱ حتی لودویک آدمک خو لا په دې عقیده دی چي امان الله خان د خارجي یرغل خطر نه احساساوه او فکر یې کاوه چي د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښورښونود ځپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چي د هوایی قوې ملاتړ وسره وي، اړتیا لري. ځکه یې نو د الوتکو د اخیستلو په نامه د عسکرو څخه یوه میاشت تنخواوي وګرځولې او هغه تجربه کار صاحب منصبان یې چي لا هم په پوځ کی وه یو په یو له پوځه وایستل. آدمک ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعلیحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه کارو صاحب منصبانو د ایستلو او ګوښه کیدلو له پروګرام سره ډیر سخت مخالفت وکړ. خو محمود طرزي، چي د ترکیې ډیر ټینګ طرفدارو او د هغه هیواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ یې کاوه، د اعلیحضرت امان الله خان د نویو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وکړ. زاړه او تجربه کار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودریدل او ملکي مامورینو زیاتره د محمود طرزي ملاتړ وکړ. په دې توګه په کابینه کي لومړنی جدي درز را پیدا سو. پولادا ۱۱۶

د اعلیحضرت امان الله خان له پاچهی څخه ایله یو کال تیر سوی وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له کندهار څخه کابل ته د مجددی د کورنۍ دوو مشرانو شمس المشایخ فضل محمد مجددي او نورالمشایخ فضل عمر مجددي ته یو مفصل لیک واستاوه او په هغه کی یې د اعلیحضرت امان الله خان د چټکو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرګنده کړې او د کندهار له علماوو څخه يې غوښتي وه چې د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د ړينو ايستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړي. د کندهار ځليرويشتو ديني عالمانو، اوو تنو قاضيانو او دريو سيدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه يوه فتوا صادره کړه او په هغې کي يې مشروطه شاهي يو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتليدلو فتوا يې ورنه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کي دغه راز ويلي وه چې قزلباش د قبلې خواته سجده کوي، د قرآن مجيد تلاوت کوي او د شهادت کلمه وايي. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان ګڼل کيږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه يې بايد وسي. حقيقت التواريخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹
موږ ګورو چې ملايانو، روحانيونو او د زاړه فکر څښتنو عالي رتبه مامورينو د اعليحضرت امان الله خان د قدرت د لومړيو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پيل کړی وو .اعليحضرت امان الله خان د تبليغاتو لپاره تقريبا هيڅ وسايل په لاس کي نه لرل خو مخالفينو يې هره ورځ، د جوماتونو د ملايانو، امامانو، شيخانو او مريدانو له لارې، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پورې، چې تقريبا ټول بيسواده وه، رسولای سوای. د هيواد د عصري کولو په نيت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره يې وړو او لويو مخالفتونو کرار کرار زور واخيست او، د وطن او ترقی د دښمنانو په لمسون، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پيل سو چې څه کم يو کال يې دوام وکړ. په زرګونو سرونه پکښې ورغړيدل، په زرګونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاووزره روپې چې بايد د اصلاحاتو د پروګرام په عملي کيدلو لګيدلي وای د خوست او شاوخوا سيمو د ښورښونو په کرارولو ولګيدلې.
په خوست کي د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په مشرئ ښورښ پيل سو. منګلو او زازيو سمدستي د ښورښيانو ملاتړ پيل کړ. د ښورښ او ناکراريو لمن ډير ژرتر لوګر او غزني پورې ورسيده. په لوګر کي د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزانې او جبه خانې د ياغيانو لاسته ورغلې .ښورښ هغه وخت سياسی رنګ واخيست چې د امير محمد يعقوب خان زوی عبدالکريم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه ، له ښورښيانو سره يو ځای سو او ځان يې پاچا اعلان کړ.اعليحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چې د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مګر څرنګه چې سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړيکي درلودل او هغوی د استقلال په جنګ کي ښه همکاري ورسره کړي وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه يې معذرت وغوښت او اعليحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاريس ته يې د سفير په حيث وليږی. حقيقت التواريخ ص ۳۹۹
د اعليحضرت امان الله خان تقريبا ټولو لايقو جنرالانو او لويو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کي برخه واخيستله. د غزني په جبهه کي د دفاع د وزير مرستيال جنرال عبدالعزير خان، داخله وزير غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنګيدل. د لوګر په جبهه کي شاه ولي خان او پخوانی صدارعظم ځلوراتيا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنګيدل. په ګرديز کي د جنګ وزير محمد ولي خان قومانده ورکوله او محمد صديق خان د علی خيلو پلټني اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کي د خوګيانيو ملاتړ ترلاسه کاوه. آدمک ص ۸۸
د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي د دونه لويو مقاماتو او جنرالانو د برخې اخيستلو څخه ښکاري چې د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چې د اعليحضرت امان الله خان سلطنت يې د نسکوريدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندي نهه مياشتي دوام وکړ. ايله د کال ۱۹۲۵ د جنورې په مياشت کي، په بشپړه توګه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کي د اعليحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزورې ځکه څرګنده سوه چې هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د ياغيانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شينوارو، وزيرو، اپريديو او هزاره قومي مليشو څخه يې کارواخيست او د ياغيانو په مقابل کي يې جهاد اعلان کړ .په دې جنګ کي اولس او حکومت ته ډير درانه ځاني او مالي تلفات ورسيدل .
تقريبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه ياغيان مړه او ټپيان سول او ځلور سوه ښځې او ماشومان د يخنی او لوږې څخه مړه سول. داسي ښکاري چې د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه ميليونه پونډه ، چې د حکومت دوه کلن عايدات وه، ولګيدل. امير مجبور سو چې د هيواد د عصري کولو ځيني پروګرامونه پريږدي او د خلکو په نزد يې اعتبار ته هم ډيره صدمه ورسيدله. ګريګوريان ۲۵۵
د کال ۱۹۲۵ د جنورې پر ديرشمه ملا عبدالله، چې په حکومتي تبليغاتو کي يې ګوډ ملا باله، او د هغه ملګری ملا عبدالرشيد ونيول سول. عبدالکريم بيرته هند ته وتښتيدی. انګليسی مقاماتو هغه برما ته تبعيد کړ او لږ وخت وروسته يې په رنګون کي ځان وواژه. اعليحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په شمول ۵۳ تنه ياغيان اعدام کړل. په سل هاوو نور نيول سوي کسان يې بنديان او تبعيد کړل. په کابل کي د دې لوې برې په وياړ څو ورځې خوښيو اړ جشنونو دوام درلود.اعليحضرت امان الله خان ښايي دې خبرې ته نه وي متوجه سوی چې ويني به وينو نه پريولل کيږي او قبايل ښايي خپل وژل سوي خپلوان تر ډيره وخته پوري له ياده ونه باسي او هر وخت د کسات اخيستلو فکر ورسره وي .بله خبره لا دا چې امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کي د جرمني او برتانيې له هوايي قواوو څخه کار واخيست. دې کار هم د هغه په مقابل کي د اولس کرکه زياته کړه او هم يې د ملايانو دا خبره ريښتيا کوله چې امير په زړه کي له کفارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره جوړ دی او هغوی یې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چي هغه د خپل داخلي ښورښ د ځبلو لپاره د خارجي الوتکو او پیلوټانو څخه کار واخیست او د ښورښیانو سره د مقابلې لپاره یی کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازیو سره د جګړې لپاره یې د مهمندو، اپریدیو او نورو قومونو د اولسي ملیشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري څرګنده کړه او سرې ویلای سي چي مخالفین به یې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.
د اعلیحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چي د نیول سویو ښورښیانو د وژلو، تبعیدلو او بندي کولو پرځای، یا لږ ترلږه ترځنګ، یې د زیانمن سوي اولس پر سر لاس ور تیر کړی او خلک یې خوشاله کړي وای. حتی زیانمن سویو خلکو ته یې رسیدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کي یې چي د ده په مقابل کي د خوست د ښورښ علت، یا لږ ترلږه پلمه، بلل کیدلای سوای ژور تغیرات او تعدیلات رواستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بې نظمی ته باید متوجه سوی وای او د خوست د ښورښ څخه وروسته یې خپله ټوله توجه د پوځ تقویه کولو او عصري کولو ته اړولي وای.
خو له بده مرغه چي یا یې ښه سلاکاران نه درلودل او یا ښایی خپلو مخالفینو او ښورښیانو ته دونه په غوسه وو چي له نرمی څخه یې کار اخیستلای نه سو.
اعلیحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چي خپله توجه د پوځ تقویه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چي د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کیدلای سو ډیر مهم پوځي کسان یې، چي هم یې د خوست د ښورښ په ځپلو کي لیاقت ښودلی او هم یې د استقلال په جنګ کي کفایت ښودلی وو یا له مرکز او یا وظیفې څخه لیری کړل .د سپه سلار محمدنادرخان او سپه سلار غلام نبي خان چرخي په څیر جنرالان یې په خارج کي سفیران کړل او د سور جرنیل محمدعمرخان ناصري په څیر لایق جنرال یې په بندیخانه دننه کړ. طبیعي خبره ده چي پر قوم، وطن او تر قی مین امان الله خان به دا ټول کارونه، یا اشتباهات، د هغوغلطو مشاورینو په سلا کړي وي چي له غوږه مالی پرته به یې بل هیڅ کمال نه درلود او له هري سلا څخه به یې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چي د قدرت څښتنان او زمامداران معمولا تر ترخو حقایقو او واقعیتونو د خوږو خبرو له اوریدلو سره زیاته علاقه لري. د نړۍ په تاریخ کي د هغو مشرانو او حکمرانانو شمیر زرګونو ته رسیږي چي د حقایقو پر اوریدلو یې غوږونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نیستی کندي ته لویدلي دي.
ژورنالیسټ او لیکوال محی الدین انیس، چي د هغه وخت ټولي پیښي یې د سر په سترګو له نیژدې لیدلي دي وایی چي هر کله به د یوې مهمي پیښي په باره کي خبر او رپوټ د دربار دیوالونو ته نیژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځیول او غوږونه به یې پټ کړل. مثلا د مشرقي ښورښ چي زور واخیست ایله رسمي مقامات خبر سول. او چي کله د سقاو زوی د کابل دروازې ته را ورسیدی نو د هغه د حملې د مخنیوي لپاره ترتیبات ونیول سول. د دې بیخبریو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کي ناست کسان وه. او د ښورښ د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتیجي ښندلو علت هم په دربار کي دننه دغه اشخاص وه، چي نه یې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چي دی هغسي، په پیښو خبر سي .بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد
اداري فساد د ټولنو له تاریخ سره تړلی دی. هیڅ ټولنه په هیڅ وخت کي له فساده خلاصه نه وه. فساد اصلا یوه اجتماعي ناروغي ده چي علت یې د انسانانو طبیعي حرص او له قدرت سره مینه ده. د فساد ناروغي په ځینو ټولنو کی د نطفې په حال کي وي او وجود یې چنداني محسوس نه وي خو په ځینو ټولنو کي دونه پراخه سي چي په یوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چیري دا ناروغي دونه پراخه سي چي پولیس له غلو او داړه مارانو، مشران له پولیسو، وزیران له مشرانو او پاچا له وزیرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کي نظام د سقوط او ړنګیدلو سرحد ته رسیږي او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاریخ کي په سل ګونو امپراطورۍ او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم یوه وروسته پاته ټولنه ده. ډیرو فاسدو حکومتونو یو په بل پسي سقوط پکښي کړی او ډیر ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتیجه کي داخلي جنګونه پکښي پیل سوي او د سل هاوو زرو بیګناه انسانانو ویني پکښي توی سوي دي.
اعلیحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خیانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خورو ته یې سختي سزاګاني ورکولې. خو له بده مرغه چي شاخوا یې داسي کسانو احاطه کړي وه چي د خپلو شخصي اغراضو په خاطر یې د هغه له پروګرامونو، قوانینو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه یې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهی په ټولو کلونو کي یې له خپلو خلکو څخه لیري ساتلی وو .د هغه بر شاوخوا باندي د دې غوړه مالو درباریانو شمیر ورځ په ورځ مخ پر زیاتیدلو وو او په پای کي پاچا له خپلو رینتونو او هوښیارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخین د هغه د حکومت د سقوط یو لوی علت د هغه غوړه مال درباریان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چي د مورخ پروفیسر محمد علي، چي هر څه یې د سر په سترګو لیدلي دي، د کتاب یوه برخه را نقل کړو" ... د دغو اصلاحاتو، چي د پردې یا حجاب لیری کیدل هم پکښی شامل وه، یوه مستقیمه نتجه دا سوه چی فساد او رشوت خوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره زيات سول. د حکومت يو متوسط مامور، چي مياشتنی تنخوا يې ايله پنځوسو روپيو ته، چي تقريبا ديرش شيلينګه کيدل، رسيدله، مجبور وو چي خپل ځان، ميرمني او اولادونو ته اروپايی جامې واخلي. څرنګه چي د حلالي تنخوا څخه يې دا شيان برابرولای نه سوای نو بيا مجبور وو چي هغه په ناروا وسايلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورينو کی رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نويو اصلاحاتو له طرح کيدلو سره د خلکو کړاو زيات سو. د دې نوي زمان او عصر د پيل کيدلو دپاره عجيب او غريب امرونه صادريدل. عادي کسبګر، نانوايان، اشپزان، سکاره والا، اوبښ والا او خرکاران ټول مجبور وه چي اروپايی جامې واغوندي او چا چي سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کيدله. پوليسو ته امر سوی وو چي هغه کسان جريمه کړي چي اروپايی جامې يې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه يې پسي واخلي.

پوليسو به هر ځای ښځي او نارينه تعقيبول او جريمه کول به يې. يو ځل خو يوه سړي په يوه ورځ کي ديرش ځله جريمه ورکړې وه. ډير خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځينو خو بيخی وطن پريښود. د دې نويو اصلاحاتو په نتيجه کي ناوړه اداره پيل سوه او هغه د ښورښ د پيل کيدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانګو کي فساد روان سو. اکثر مامورين بې تجربې او بې صلاحيته وه او خپلي چوکۍ يې په واسطو، رشوتونو او خپلويو لاسته راوړې وې. د لوړو مقاماتو زړونه يې په پيسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکايتونو باندي غوږونه کاڼه اچول او د بيت المال د پيسو پر چوريدلو باندي يې سترګي پټولې. حکومتي چوکۍ په پيسو اخيستل کيدلې او، پرته له دې چي د چا لياقت او اهليت دي په نظر کي ونيول سي، هر چا به چي ډيري پيسې تحويل کړې هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چي پيسې تحويل کړې او چوکۍ به يې واخيستله هغه نو اختيار درلود چي په هر ډول يې زړه غواړي خپلي پيسې له خلکو څخه بيرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅېدلې او هيڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخيستلونه شرميدل او په دې کي د پاچا او حتی د ملکې تر ټولو عالي رتبه مامورين شامل وه. د دې ناوړه ادارې په نتيجه کي ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کي يې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسي کتل. د هغوی شکايتونو او عريضو ځکه نتيجه نه ورکوله چي ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحيتو مامورينو نيولي وې چي د پاچا پر شاوخوا را ګرځيدلي وه، يوازي غوړه مالي يې زده وه ، د پاچا زړه يې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خيالي مفکورو ستايني يې کولې... هغه مامورين چي پاچا ته يې صادقانه او ريښتوني مشورې ورکولې، سره له هغه چي د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به يې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توګه د ناوړي ادارې لمن نوره هم پراخه سوه او ميدان بې ارزښتو او حريصو درباريانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کي وو "محمد علي ص ۱۰ـ۷

مورخين د اعليحضرت امان الله خان يوه لويه اشتباه دا بولي چي د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو يې ډير غوږ نيوی. په داسي حال کي چي هغه تقريبا بيسواده او ساده ښځه وه او د هيواد ل سياست څخه بيخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نيژدې خپلوانو سر مينه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډيري لويې چوکۍ او د افغانستان ډير حساس ځايونه خپلو بارګزيو ماما خيلو ته وسپارل. کابل د والي محمود ياور او شاغاسي علي احمد به لاس کي وو. کندهار د وزير عبدالعزيز خان، محمد سرورخان نايب الحکومه او عبدالکريم نايب الحکومه او نيک محمد فرقه مشر په لاس کي وو، مزار شريف او هرات د محمد ابراهيم نايب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کي وو او دا ټول بارګزي او د پاچا د مور سراج الخواتين د کورنۍ غړي او خپلوان وه .جنبش مشروطيت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودين په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي(۱۹۲۵) کي د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورينو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال يې مرحوم عبدالحي حبيبي ته ويلي وه چي د دولت دستګاه يو مردار ډنډ دی او هرڅوک چي ور داخل سي لړل کيږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه ميدان څخه را وايستی . جنبش مشروطيت ص ۱۳۴

اعليحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړيو کلونو کي د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت وښود او هرات او کندهار ته يې د خپلو سفرونو په ترڅ کي ځيني عالي رتبه مامورينو ته سزاوي ورکړې. خو اداري فساد په ټولنه کي ډيری ژوري ريښې ځغلولي وې او د يوه يا څو تنو په برطرفه کيدلو او په سزا رسيدلو يې چنداني چاره نه سوه کيدلای. هغه د هرات امنيه قوماندان د خيانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند يې محکوم کړ، د خلکو په مخ کي يې جامې ورڅخه وايستلې او تقريبا سل زره روپۍ يې جريمه کړ. دغه راز يې شاه غاسي محمد سرورخان، چي د اعليحضرت د مور پلندر کيدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعليحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ کي، د هغه ولايت ټول اداري کارونه پخپله تفتيش کړل. لايقو او صادقو مامورينو ته يې انعامونه ورکړل او رشوت خورو او نا اهلو مامورينو ته يې سزاوي ورکړې. د کندهار د مرافعې قاضي يې په کارونو کي د غفلت، خيانت او له غلو او مفسدينو سره د ملګرتوب په ګناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي محکه يې چي په غبن يې د ځان کړې وه ورڅخه واخيستله او له ځان سره يې کابل ته ورسره بوت .پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان يې به کارونو کي د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کاره برطرف کړ. حاکمیت قانون ص ۱۵۳ نور یې نو ځینو د ټیټو رتبو مامورینو ته له یوې هفتې څخه نیولې تر دریو میاشتو پورې د بند سزا وټاکله .هغه کتاب ص ۱۵۸
په دې حساب نو د پروفیسر محمد علي دا خبره ډیره بیځایه نه ده چې وایی د امان الله خان د پاچهی په ټوله دوره کې چا ونه لیدل چې یو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسیدلی وي. په داسي حال کې چې دا حقیقت هر چاته څرګند وو چې ډیرو عالي رتبه مامورینو په پټه د بدنامو غلو او داړه مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شریک وه . محمد علي ص ۱۰
مورخ میرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسیزه لویه جرګه کې یې برخه درلوده، د اداري فساد څخه شکایت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکوریدلو یو لوی علت بولي. هغه وایی چې اکثرو وزیرانو او والیانو رشوتونه اخیستل. خلکو د شکایت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جریان کې هیڅ وزیر، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بیخي له منځه ولاړ. غبار وایی چې ما په لویه جرګه کې زغ کړل چې تر څو پورې وزیران په قانوني توګه ملي شورا ته جواب ونه وایی او یوازې شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدین خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخیستلو لپاره یې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره ږغ کړل چې اعلیحضرته! تر څو پورې چې ستاسې په فساد مشهور وزیران محاکمه او غرغړه نه سي په هیواد کې هیڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چیغو هیڅ ځای ونه نیوی .غبار ص ۸۱۳
مرحوم عبدالحی حبیبي وایی زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودین په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکایت کاوه چې پاچا له خلکو څخه ګوښه سوی او یو دیکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی . هغه وویل چې ما له دې رژیم سره، چې د یوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کیږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباریانو تر غوږونو ورسولې. څرنګه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نیوی نو کابل مې هم پریښود او اوس د کنهار په یوه کوڅه کې په خپل پلرني کور کې ناست یم. مګر تاسې چې د شاه او درباریانو سره اړیکې لری زما له خوا ورته وواياست
گر این مکتب اس و این ملا کار طفلان خراب می بینم
ډیر ژر به داسي ورځ راسي چې نه به زه یم، نه به ته یې او نه به فخر رازي .جنبش مشروطیت ص ص ۱۶۸-۱۶۷
مورخ میرمحمد صدیق فرهنګ د اعلیحضرت امان الله خان په باره کې لیکي چې هغه په لومړي سر کې ډیر ساده ژوند درلود، ډیر زیات کار یې کاوه او د عیش او نوش څخه بیزاره وو، ځکه یې نو په خارج او داخل کې محبوبیت درلود. فرهنګ لیکي چې هغه د پاچهی په وروستیو کلونو کې ډیر زیات تغیر وکړ. د سات تیرې او فیشن سره یې سخته علاقه پیدا کړه او خپل همکاران یې هم دغه راز ژوند ته تشویقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عیش او نوش ژوند کول غیر ممکن وو .کرار کرار یې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. ګواکې شاه پخپله په غیر مستقیمه توګه خپل همکاران فساد ته تشویق کړل. شاوخوا ته یې غوړه مال او نالایق خلک راغونډ سول او د هغو غوړه مالیو د ده د تشخیص پر قوه باندې بده اغیزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروګرام کې یې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله .فرهنګ ص ۵۵۲ فرهنګ د اصلاحاتو د ناکامیدلو او اغتشاش د پیل کیدلو یو علت د پاچا په مزاج او طبیعت کې دغه منفي تغیر بولي.
اغتشاش
په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې یو لوی او عمومي بڼورښ پیل سو چې د هغه په نتیجه کې د اعلیحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې بڼورښ زیاتره پړه پخپله د اعلیحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کیږي. هغه د خوست د بڼورښ ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه یې تبعید او یا د بندیخانو شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ویلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان یو ځل محاکمه سوي او بیا په سزا رسیدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امیر عبدالرحمن خان لسمی هم یم. عطایی ص ۱۹۵
کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لمسی باله نو په کار وه چې تر پایه یا ډیره وخته یې د خپل نیکه له تاکتیکونو څخه کار اخیستی وای او چې هر ډول پالیسي یې غوره کولای پر هغې باندې یا تر پایه یا تر ډیره وخته دریدلی وای. خو ده له یوې خوا د خوست د بڼورښ مشران او ملایان تبعید کړل او بلې خواته یې د بڼورښ څخه وروسته د پغمان په دوهمه لویه جرګه کې د خپلو اصلاحاتو ډیرې زیاتې مادې بیرته تعدیل کړې. ده بنایی غوښتل چې ګوندي په دې توګه به ملایان او یا د منګلو او زازیو خلک خوشاله کړي. مګر هغوی یې خوشاله نه بلکه ډیر بیځایه زړه ور کړل. ګواکې د څو زرو ملکې کسانو، باغیانو، عسکرو او ځوانانو وینې هسې بیځایه توی سوې او د حکومت دوه کلن عایدات اوبو یووړل. اعلیحضرت امان الله خان د دې پړځای، چې په راتلونکې کې د دغه راز نورو بد مرغو پیښو د مخنیوي لپاره د خزانې بیرته ډکولو، د پوځ تقویه کولو او د اداري بهترولو ته متوجه سي. خزانه یې په بیځایه لګښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقویه کولو ته یې تقریبا هیڅ توجه ونه کړه او د ښو او لایقو سلاکارانو په لیرې کولو او بې کفایته او نا اهلو کسانو په مقررولو سره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.
محمود طرزي، د خوست له بنوربن څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کي وويل چي د امان الله خان سياسی قوت ډېر سخت کمزوری کيږي. محمود طرزي دا احساس کړې وه چي د امان الله خان د عصري کولو د پروګرام لپاره لازم سياسي اساس نسته. ده وويل چي امان الله يوه ښايسته ماڼی جوړه کړه خو اساس نه لري. که يوه خښته ورڅخه ليري سي ټوله ماڼی نړېږي .پولادا ص ۱۵۴
سپه سالار محمد نادرخان چي، د خوست د بنوربن په ځپلو کي د برخي نه اخيستلو له امله يې، د دفاع د وزير په حيث خپله وظيفه له لاسه ورکړې وه د انګلستان د سفير فرانسيس همفريس کورته ورغی او هغه ته يې وويل چي د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چي هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي .ټول خلک فکر کوي چي حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملايان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. ستيوارټ ص ص ـ ۲۵۴-۲۵۳
سپه سالار محمد نادرخان د انګريزانو د سفير د خوشالولو لپاره هغه ته وويل چي، د برټانيي د امپراطوری د دوستی او ملګرتيا پرته، زما په هيواد کي هيڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵
اعليحضرت امان الله خان په داسي وخت کي د غلام نبي خان چرخي او سورجرنيل محمدعمرخان په څير غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څير هوښيارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودين او عبدالهادي داوي په څير پاک نفسو او مبارزو مامورينو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه يې د خپل لړزان حکومت ستني نوري هم ولړزولي.
داسي ښکاري چي په افغانستان کي د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پيچومو، ډک کار ته اعليحضرت امان الله خان يوازي پاته وو. هغه چي د کار خلک وه هغه يې له صحنې وايستل او هغه چي په صحنه کی پاته وه يا نا مرده او خودغرض ملګري او يا پخپلو کي په جګړو لګيا اشخاص وه، چي شخصي اختلافاتو ته يې د هيواد تر ګټو زيات اهميت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چي د حضرتانو د کورنی په لمسون او سلا يې د کندهار له ديني علماوو او قاضيانو څخه د مشروطيت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کي يې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شيراحمد خان، چي خارجه وزير کفيل، وروسته د ملي شورا ريس او په پای کي د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حيث پيشنهاد سو مګر درباريانو يې د مقرريدلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنايت الله خان سره ډېر سخت مخالف وو او په مقابل کی والی علي احمد خان له سردار شير احمد سره دونه مخالف وو چی ويل هغه بايد ويشل سي او ډير ژر وويشتل سي .ستيوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شيراحمد خان هم د شينوارو د بنوربن په ځپلو کی منفی رول ولوباوه، هم يې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چي محمد نادرخان قدرت ته ورسيدی د هغه سلاکار او بيا په تهران کي سفير وو. ګواکي عمر يې ټول په دسيسو کي تير کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه ورونه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي ، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چي اروپا ته يې د اعليحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کي افغانستان ته د ستنيدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه .هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کي په دربار او کابينه کي ټول هغه غوړه مالان او فاسد مامورين، چي يوازي د خپلو جيبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا يې هر ګړی هغوی ته بدبين کاوه. د شينوارو د بنوربن د ځپلو په عملياتو کي د شيراحمد خان او والي علی احمد خان دسيسو او خيانتونو د اماني نهضت شيرازه ولړزوله. والي علي احمد هغه ملا ته چي د خوست په بنوربن کي يې ډير لوی لاس درلود تر نيول کيدلو مخکي اطلاع ورکړه او هغه په تيښته بريالی سو. همدغه ملا وروسته د شيراغا مجددي سره په ديره اسمعيل خان کي يو ځای سو او د اماني نهضت پر ضد پروپاګنډه کي يې برخه ورسره واخيستله .هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چي اعليحضرت امان الله خان ډېر زيات باور ورباندي درلود، سفير، خارجه وزير، د دفاع وزير او اروپا ته د خپل سفر په وخت کي يې نايب السطنته مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د بنوربن په وخت کي له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په يوه عام مجلس کي د هغه له همکاريو څخه مننه وکړه او هغه توپک يې مجلس ته وښود چي محمد ولي خان د بنوربن په وخت کي ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چي اعليحضرت امان الله خان ډېر نازولی وو او تر ډيرو زياتو کسان يې باور په درلود، کله چي د سقاو زوی قدرت ته ورسيدی، سمدستي يې د هغه د قواوو د روزني او رهنمايي وظيفه پر غاړه واخيستله. خپل ټول پوځي مهارت يې د سقاو د زوی د رژيم په اختيار کي ورکړ او په ټول اخلاص يې خدمت ورته کاوه . ستيوارټ ص ۵۵۱ اعليحضرت امان الله خان د شينوارو د بنوربن د کرارولو لپاره غلام صديق خان چرخي او والي علی احمد وليږل. علي احمد ويل چي غلام صديق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او ياغيان يې نور هم ولمسول. کله چي دواړه له هغه ماموريت څخه ناکام را ستون سول نو د شينوارو او نورو قبايلو د بنوربنيانو شرايط يې امان الله خان ته راوړل او په هغو کي د باچا د تقريبا ټولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتني ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چي پاچا به خپله ملکه ثريا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنی به له وطنه باسي او د برټانيي له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفارتونه بندوي .پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثریا او د برتانیې د سفارت په برخه کي د شینوارو له څرګندونو او غوښتنو څخه ښکاري چي باید په هغوی کي والي علی احمد لاس درلودلی وي. ځکه چي هغه هم د محمود طرزي له کورنۍ سره مخالف وو او هم یې په کابل کي د برتانیې شارژدافیر ته دونه چاپلوسي کړې وه چي هغه په خپلو یاداشتونو کي دسیسه کار بللی وو.

والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مې د میاشتي پر څوارلسمه د برتانیې شارژدافیر باسیل ګولډ ته ویلي وه چي د افغانستان د لویو ولایاتو خلک او د پوځ ډېره زیاته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبایلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کي د یوې کودتا ترتیب نیولی دی .پلان ډېر پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا اندیښنه ده چي د کودتا په صورت کي به روسیه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کي برتانیه دونه مرسته وکړي چي روسیې ته د مداخلې اجازه ورنه کړي نو دی ضمانت کوي چي په کودتا کي به هیڅ ویني تویې نه سي. ګولډ به خپلو یاداشتونو کي لیکلي دي چي هیڅ وخت یې داسي دسیسه کار نه وو لیدلی چي دونه سپیني خبري یې کړي وي. دی وایي علي احمد ته یې وویل چي خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کي د برتانیې سفیر همفریس، چي دا وخت په لندن کي وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وې ویل چي علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبري کړي دي خو د هغه خبري هیڅ اهمیت نه لري او هغه یو لاپک دی. ستیوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴

سپه سالار محمد نادرخان، چي باید له امان الله خان سره یې د هیواد په ابادولو کي د زړه له کومي مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زیاتره توجه خپلو شخصي ګټو او په دربار کي له مخالفینو سره دښمنیو ته اړولې وه. تر ټولو بده لا دا وه چي د خپل هیواد د ستونزو او د اعلیحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کي یې هر وخت په کابل کي د برتانیې له سفیر فرانسیس همفریس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د شورښ په وخت کي همفریس ته ویلي وه چي د افغانستان استقلال او نیکمرغي د برتانیې له مرستو او دوستۍ پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دې ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسیه کي د برتانیې له سفیر سر ریچارډ هوګسن سره وکتل او هغه ته یې وویل چي په کابل کي د ده وجود لازم دی او دی به خپل کوښښ وکړي چي له برتانیې سره ښه تفاهم ترلاسه کړي. ځکه چي د ده د هیواد استقلال یوازي د برتانیې سره د تفاهم له لاري تر لاسه کیدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکې خبره خو لا دا ده چي نادرخان په هغه مجلس کي د برتانیې سفیر ته پیشنهاد کړی وو چي د کونړ سیند باید د افغانستان او برټانوي هند ترمنځ د پولي په حیث ومنل سي. یعني افغانستان برتانوي هند ته په زرهاوو کیلومیتره مربع نوره مځکه هم پرېږدي .هغه کتاب ص ۳۰۵

تقریبا په همدغه شپو ورځو کي د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کي د برتانیې سفیر هوګسن ته ویلي وه چي په افغانستان کي په ډېره نیژدې راتلونکي کي انقلاب کیږي. امیر نه تصمیم نیولای سي او نه ټاکلې پالیسي لري؛ د روسیې تر نفوذ لاندي دی او د خپل هیواد سره د خیانت کولو لاره یې انتخاب کړې ده .هغه کتاب ص ۳۰۷

په داسي حال کي چي په افغانستان کي عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفیرانو او وزیرانو، چي د اعلیحضرت امان الله خان د دولت د ستنو حیثیت یې درلود، د خپلو شخصي ګټو لپاره د انګریزانو سره تماسونه ټینګ کړي وه، او لا موږ خبر نه یو چي انګریزانو به په ټیټ رتبه مامورینو او ملایانو کي څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځینو مامورینو او ملایانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له ادارې(ګې، پې،او) سره تماسونه ټینګ کړي او نغدي پیسې یې ورڅخه اخیستلې .شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کي په افغانستان کي یوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دې شبکه کي، پر عادي کسانو او مامورینو برسیره، د کابل مستوفي او د پولیسو ریس هم شامل وه. د پولیسو ریس د میاشتي شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولې او ټول هغه کسان یې بندیانول چي د ګې پې او مامور د انګریزانو د طرفدارانو یا جاسوسانو به نوم ورپیژندل. په دې توګه ډېر کسان په بندیخانو کي واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲

په افغانستان کي د شوروي اتحاد د استخباراتو د ادارې ګې پي او استازي اقابکوف، چي په کال ۱۹۳۰ کي فرانسې ته وتښتیدی او هلته یې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کي د شوروي د سفیر په امر له شیخ الاسلام، چي نوم یې نه یادوي، تماس ټینګ کړ. البته شیخ دونه زوړ او کمزوری وو چي زامنو تر اوږو نیولی مجلس ته راوستلی وو. شیخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چي ازاد قبایل به ولمسوي او هلته به یو پارتیزاني جنګ پیل کړي او خپلو دوستانو ته به ووایي چي د انګلیسانو د اورګاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسیسات تخریب کړي. خو د دې عملیاتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره ټوپکونو او پنځه سوه زره مرمیو ته اړتیا لري. په ماسکو کي د ګې پي او مرکز د شیخ غوښتني ومنلې خو د وسلو له لیږلو څخه یې، د ډیپلوماټیکو جنجالونو د پورته کیدلو له ویري معذرت وغوښت.
هغه کتاب ص ۸۳-۸۵

څرنګه چي شیخ الاسلام ډېر کمزوری وو او د روژې د نیولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته یې وظیفه ورکړه چي د جلال اباد او غزني تر منځ سیمه دي څاري او د حکومت د یوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندي دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ بل زوی، چي په کابل کي يې ژوند کاوه، اقابکف ته پيشنهاد وکړ چي د دوو زرو روپيو په بدل کي به د افغانستان د خارجه وزارت شيفر شوروي اتحاد ته تسليم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ويلي وه چي هغوی کلونه مخکي د افغانستان د خارجه وزارت شيفر تر لاسه کړی دی .هغه کتاب ص ۸۶
موږ ته معلومات نسته چي شوروي اتحاد به، کلونه مخکي، د خارجه وزارت شيفر د چا په وسيله تر لاسه کړی وي. خو داسي ښکاري چي د هغوی د جاسوسي شبکه له آقابکف څخه ډير مخکي په کابل او ښايی نورو سيمو کي فعاله وه. دغه راز څرنګه چي د انګليسانو او نورو لويديځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تښتيدلي او خپل خاطرات يې نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو موږ نه پو هيږو چي هغوی به په کابل او د افغاانستان په نورو سيمو کي له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د آقابکف له خبرو څخه څرګنديږي چي په کابل او نورو سيمو کي د انګليسانو شبکه له ده نه مخکي فعاله وه ځکه خو دی د پوليسو ريس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چي د انګليسانو د حکومت لپاره کار کوي.
د هيواد بانفوذو کسانو او د اعليحضرت امان الله خان نيژدې همکارانو، چي هغه د ځينو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروګرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کي دسيسې کولې. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسيسو قرباني سوي او له صحنې ليري سوي وه. حضرتانو او ملايانو، د اصلاحاتو د اعلانيدلو له لومړۍ ورځي، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړې او په هر جومات او ټولنه کی يې، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبليغات کول او په هره ګوښه کي يې بيسواده وګړي او قبايل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کي غوړه مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورينو ځای نيولی وو، چي هره شيبه يې هغه ته د خيريت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملګرو ته له خپلو عينکو څخه کتل او په هر چا کي يې د وطن پالني جذبه لټوله. له بده مرغه چي هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته بيوازي پاته وو او يا يې ځان په لوی لاس بيوازي کړی وو.
په دغو شرايطو کي بهر ته د امان الله خان څه باندي شپږ مياشتنی سفر ښايی د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کی وشميرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تيره بيا د حضرتانو کورنۍ، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سيمو کي تبليغات پيل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسيدلو او په وطن کي د انقلاب د جوړيدلو پيش بينۍ کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصيل د دې مضمون له حوصلې څخه وتلی کار دی. خو دونه ويلای سو چي دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ ګران پريووت او هم يې د امان الله خان د دښمنانو تبليغاتو او پروپاګنډونو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نيولې تر مصر، ايټاليې، برتانيې، جرمني، فرانسې، شوروي اتحاد، ترکيې او ايران پوري په ټولو هيوادونو کي د افغانستان د ټولواک ډير تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هيواد په نړۍ وپيژاند .امان الله خان اروپايی هيوادونه په خپلو سترګو وليدل او په زړه کي يې په خپل هيواد کي د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسې، برتانيې او شوروي اتحاد کي يې د مرستو وعدې ترلاسه کړي او له ځان سره يې ژمنه وکړه چي هيواد ته له ستنيدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي.
خو ده ايله د اروپا سفر نيمايی ته رسولی وو چي د هغه د ښايستي ملکې د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبايلي سيمو پوري ورسيدل. حتی ويل کيږي چي په ځينو ځايونو کي د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملکې د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولې او چاپ کړې وه او د پروپاګنډ لپاره يې کار ورڅخه اخيست.
امان الله خان لا په برتانيه کی وو چي په قبايلي سيمو کي يې د ستونزو په باره کي خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چي هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هيواد ته به ستون سي مګر هغه په پوره زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکيې او ايران له لاري وطن ته ستون سو. د برتانيې د واکمنانو د خوښي په خلاف يې شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هيواد له ډيرو مشرانو سره يې وکتل، ګواکي دا يې وښودله چي افغانستان يو مستقل هيواد دی او چي د پاچا يې هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکيه کي د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چي وطن ته د بيرته ستنيدلو سره سم يې خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډير احتمال لري چي په هغه هيواد کي به د راغلو اصلاحاتو ډيره ژوره اغيزه ورباندي سوې وي. اعليحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ويشتمه کندهار ته ورسيدی او کندهار ته د رسيدلو سره سم احساساتي وينا څخه يې ښکاري چي په هيواد کي د ژورو تغيراتو راوستلو لپاره يې ډير څه په زړه کي درلودل.
"زه اروپا ته د سات تيري او ماشينونو د ليدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چي د ريښتوني ترقۍ لاري وپلټم. حتي په هغو ميلمستياوو او ميلو کي چي زما په افتخار به کيدلې ما د لويديځو هيوادونو له لويو مشرانو سره د ترقۍ د لارو چارو په باره کي خبري کولې. ما چي څه زده کړي دي هغه به ډير ژر ستاسی مخي ته کښيږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چي زما هدف څه وو .زما هدف د هيواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملکې ثريا شخصي غوښتني او ګټي وې. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چي زما پيشنهادونه رد کړي. مګر څرنګه چي خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هيله دا ده چي تر هر چا دمخه زما پيشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهی تر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځایونو ماته ګران دی. یو پلار له هغه زوی سره ډیره مینه لري چي د هغه خبره تر نورو ډیره مني".
امان الله خان وروسته په خپل هیواد کي د ټلګراف څخه شکایت وکړ او هغه یې د لویدیځي نړۍ په مقایسه د نشت په حساب وباله.
"اوس نو خپلو سړکونو ته وګوری. ستاسي سړکونه څونه خراب دي. دا ولي؟ علت یې دادی چي زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وایی ډیره سخته ګرمي ده، کله وایی ډیر ساړه دي، کله وایی باران دي او کله نوري پلمي کوي.
تاسي د اروپا تر ښځو ډیر نازک یاست؟ هغوی په کارخانو او فابریکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له ګرمی، نه له یخنۍ او نه له سخت کار څخه شکایت کوي.دا د شرم خبره نه ده چي د اروپا ښځي د افغانستان تر نارینه وو ډیر کار وکړي؟ ما په خپلو سترګو ولیدل چي د اروپا ښځي له نارینه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سیاسی کارونو او دفترونو، کارخانو او سیاسی کړیو کي به هغوی وګوری چي له میړونو سره مساوي کارونه کوي .خو د افغانستان ښځي یوازي په دې پوهیږي چي څرنګه په کورونو کی بیکاره کښیني او بل هیڅ نه کوي. ولي به دغه راز یو هیواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چي نور هیوادونو چي ښځي یې له نارینه وو سره اوږه پراوږه کار کوي سمسور دي.
افغانستان د روسیي او اینګلینډ په شان دوو لویو قدرتونو په منځ کي پروت دی او یو هم نه غواړي چي دا هیواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډیره طبیعي ده. خکه چي تاسي به هم له خپل ګاونډي هیواد سره دونه مرسته ونه کړی چي هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسیه او یا اینګلینډ ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي باید دا انتظار ولری؟ تاسي ښایی وواياست چي تاسي بیسي نه لری. مګر نه روسیه او نه اینګلینډ تاسي ته پیسي درکوي.
نو تاسي به څه کوی؟ کوښښ وکړی چي پیسي پخپله پیدا کړی. تاسي په دې هیواد کي هر ډول کانونه لری. کار وکړی او له هغو څخه ګټه واخلی. شرکتونه جوړ کړی او کارخانې او فابریکې جوړي کړی. یو څه له بازو او یو څه له همت څخه کار واخلی. تر څو چي تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړی له نورو سره سیالي نه سي کولای او خپلي ګټی نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.
تاسي که بیکاره کښینی خپل هدف ته نه سی رسیدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټیله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هیڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه ویښ نه سی نو په دې باور ولری چي امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره یوسي" سټیوارټ ص ص ۳۷۰-۳۶۹
له سفر څخه تر ستنیدلو وروسته اصلاحات او سقوط
اعلیحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ میاشتني، سفر په ترځ کي د هیوادونو له مشرانو، جمهورویسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هیواد کي یې دونه تود او شانداره هرکلی وسو چي ښایی د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به یې هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جریان کي ورځپانو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جریان په باب مضامین او عکسونه خپرول. د پایتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو ښځو او نارینه وو د هغه هرکلی کاوه . طبیعي خبره ده چي دې هرکلیو به د هغه پر روحیاتو اغیزه کړې وي. هغه به یې مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به یې کړی وي چي د یوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حیث په خپل هیواد کی د هرډول تغیر را واستلو توان ورسره دی. د اروپایی هیوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بیولو تنده نوره هم زیاته کړه او ښایی د همدغه اوږده مسافرت په جریان کي یې په خپل هیواد کي د ژورو، چټکو او آني تغیراتو راوستلو فیصله کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او ښځو د حقوقو او اجتماعي دریځ په باب ویناوي کړي وې او چي کله کابل ته ورسیدی نو هم یې د کندهار وینا ته ورته خبري وکړې. د اګست پر نهه ویشتمه یې زر کسیزه لویه جرګه را وبلله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروګرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښیي چي د اروپا له سفر څخه یې څه تر لاسه کړي دي. د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ، چي د دغي لویې جرګي په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د لیري پرتو سیمو او کلیو څخه راغلیو وکیلانو باندي د اروپایی لباس او خولیو د تحمیلیدلو او د هغوی د وارخطایی او خندونکي حالت په باب پرله پسي رپوټونه خپاره کړل. د جرګې په جریان کي سفیر فرانسیس همفریس ورته ویلي وه چي هغه باید ډیر ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي ښایی ډیر ژر حالات خراب سي او که ده ته څه ورپیښه سي نو سفارت یې مسولیت پر غاړه نه سي اخیستلای .وایلډ ص ۱۸۴
اعلیحضرت امان الله خان د پغمان په دریمه لویه جرګه کي، چي ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښی درلوده، د صنعت او تعلیم او تربیې پر موضوعاتو برسیره یو ځل بیا د ښځو د ازادۍ مسلې ته ډیر زیات زور ورکړ. د جرګي په جریان کي یې د خپلي میرمني ثریا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه یې وښودل چي د ښځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فیصله ټینګ ولاړ دی. هغه ښځو ته په یوه وینا کي وویل چي ستاسي میړونه تاسي په بندیخانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني ښخوي. زه وایم د حجاب په برخه کي د خپلو میړونو پر خبرو غوږ مه نیسی. او که چیري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاسي ميرونه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پريږدي خپل ميرونه وولی او حتی دی حاضر دی چي ښځو ته وسلې ورکړي. سټيوارټ ص ۳۷۷(البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چي نادرخان ته د خوش خدمتۍ او غوړه مالۍ له امله، له امان الله خان سره دښمني ښيی، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلې ده. ص ۳۲۳او سټيوارټ هم ښايي بل مأخذ ونه لري(

د سپټامبر پر پنځمه د لويی جرګې غونډي پای ته ورسيدلې. د جرګې غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرګې اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چي ويل يې د ښځي دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه .ګريګوريان ص ۲۶۰ ګل اغا مجددي پوهيدی چي د جرګې غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو ، په تيره بيا د ښځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيې او حقوقو سره مخالف دي. دی پوهيدی چي هغوی ټول به خپلو کليو او باندو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چي په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. پخپله ګل آغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سووو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چي امير امان الله خان يې کافر بللی وو. که څه هم چي هغوی په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له ګل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نورالمشايخ ګل آغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ .پولادا ص ۱۷۰ ګل آغا د امان الله خان د غوښتني سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځای ونيوی او هلته يې د ساده پښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چي دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقيده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوهدامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشری، يوې ډلي غلو او داړه مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړی وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چي د دې غلو مخه يې نه سوای نيولای.

د جرګې څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښورښ پيل سو چي تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پېښو پيلامه سوه، او کيدلای سوای چي په لومړي سر کي يی په ډيره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلې خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چي ښايي له حکومت سره به يی خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يی ګټه پورته کوله له دغې بې ارتباطی څخه پوره ګټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلی پر ضد يی راز راز تبليغاتو او اوازو ګډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چي د پغمان د لويی جرګې استازي، چي اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوی په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلی سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرګې او د هغې د نويو فيصلو په باب يی داسي تبليغات او پروپاګندونه وکړل چي د شينوارو د ښورښ اور يی تر پخوا لا تازه کړ. بحران ونجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيريال کي، چي نه يی پيغام او نه يی ږغ د خپلو خلکو تر غوږونو رسولای سوای اقتصادي، سياسی، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنګي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يی چي په لنډ وخت کی خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسی يوه وروسته پاته عنعنوی او په دننه کی پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوې ټولنه کی اصلاحاتو ته ملا وتړله چی په هغې کی هر اصلاحی پروګرام د يوه انقلاب را وستلو معنی درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کی د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چی افغانستان شاهی نظام درلود ، او شاهی نظامونه که هرڅونه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومی صورت ويلای سو چی اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کی د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازی وطن پالنه او مينه کافی نه وه. اميرامان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سوی ، او د اصلاحاتو د پروګرام له جديت څخه يې ښکاري چی د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کی ښايی ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کی محبوبيت درلودلی وي. يوازي د غازی نوم کافی وو، چی د هغه په مقابل کی هر ډول ښورښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يې باغيان وبلل سي. ښايی دغه محبوبيت ، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړی و چی د محمود طرزی په څېر هوښيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملګري يې خوابدي کړل او د محمد ولی خان، محمود سامي او علی احمد خان په شان احساساتی، غوړه مالو او پر خپلو شخصی ګټو مين کسان يې پر ځان را وګرځول. هغوی اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتی او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کی ځانونه ورڅخه ګوښه کړل او حتی د دښمن سره يې همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي، چې د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره یې چندانی گوزاره نه سوای کولای، له کابل څخه دعلاج دپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم چې د اوږدې مودې دپاره په اروپا کی پاته سو، خو له اروپا څخه یې په افغانستان کی هغه څه لیدلای سوای چې امان الله خان د کابل له ارگ څخه نه سوای لیدلای، او یا یې چا د لیدلو مجال نه ورکاوه .محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر د میاشتی څخه مخکی، چې امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو دپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته یې وویل چې د افغانستان څخه په هیڅ توگه او د هیڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سی، ځکه چې د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت دپاره مساعده نه ده. دوپرې ص ۴۵۰ خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کی د اروپا او آسیا په اوه میاشتنی دوره روان سو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینگ ولاړ وو. نه یوازی یې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولی خان یې، چې مخکی یې اروپایی هیوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکی، او سفر یې پیل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړی نه پوهیږي چې امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو دعملی کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړی وو. ځکه چې د هغه اداري، پوځی، اقتصادی او اجتماعی اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین ، پوځی افسران، خانان او ملکان او د ټولنی پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰ .د هغه پر ضد په جوماتونو کی تبلیغات روان وه او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندی د کفر فتوا لگوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په داسی توگه عملی کول لکه چې اصلا څه پېښه سوې نه وي.

په دې کی شک نسته چې ملایان، په تېره بیا پیران، چې هر وخت یې د انگلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامی قوتونو او ملکونو په مقابل جگړه کی تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستې وه، د افغانستان د استقلال د جنگ په وخت کی د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینگ ملگري وه .مگر امان الله خان ته باید دا خبره څرگنده وای چې پر ملایانو او پیرانو باندی یوازی د جهاد په وخت کی حساب کېدلای سی. او کله چې د افغانستان په څېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندی مینې ټولنی کی د اجتماعی اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابی اصلاحاتو، حرکت پیل کېږی، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بیرغ اخلی. او په هغه صورت کی یوازی منظم او قوي پوځی قوتونه او مرکزی غښتلی حکومت د هغوی په مقابل کی مقاومت کولای سی.

په داسی حال کی چې اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړی، او د مرکزی حکومت ډېرو سترو مقاماتو یې د ناراضی او فعالو سیاسی پیرانو ، د شور بازار له حضرتانو، گل آغا او شیرآغا سره اړیکی درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسیسو کی یې برخه ورسره اخیستله .ستیوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چې د امان الله خان د اجتماعی اصلاحاتو په مقابل کی پراخ مذهبی عکس العمل موجود، او تقریبا په هر جومات کی پنځه وخته په میلیونو مسلمانانو د هغه په مقابل کی د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پر دې چې په اروپا کی د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کی اخیستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوی او بې سواده ټولنه کی لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه، یا یې لږ ترلږه د تکفیر فتوا منله. او برسېره پر دې چې گل آغا مجددی د څلورو سوو مذهبی عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کی یې خپروله ستیوارټ ص ۳۹۰ امیر امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کی له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کی یې هم پېغلی نجونی د تحصیل دپاره ترکیې ته واستولې، او په دې توگه یې لگېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال۱۹۲۸ د سپټامبر د میاشتی د وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب ، شمال او ختیځ کی د ښورښونو اوړونه ولگېدل. په ختیځ کی د شینوارو او کوچیانو ترمنځ او څو تنو شینوارو د وژل کیدلو په قضیه کي محلي حکومت سمه فیصله ونه کړ؛ه د وژل سویو شینوارو قاتلان کوچیان یې بندیان کړل او څو ورځی وروسته یې بیرته خوشي کړل. حاکم اعلی، چې مخکي هم د رشوتونو په اخیستلو مشهور وو، د شینوارو په گومان، په دې قضیه کي رشوت اخیستی او د دوی د عزیزانو قاتلان یې خوشي کړي وه. او د بلي خوا په همدغو شپو ورځو کي امان الله خان یو شمیر نجوني په ترکیه کي د تحصیل لپاره انتخاب کړي او د مشرقي له لاري یې د شینوارو په سیمه کي په لاریو موټرونو کي د پېښور خواته بوتلې .
شینواري، چې مخکي لا حاکم اعلی ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملایانو په هغو فتواوو یې باور راغی چې ویل یې اعلیحضرت امان الله خان کافر سوی دی. پر ملکي او نظامي تاسیساتو یې حملې وکړې او یوه چونۍ یې په بلې پسي تسلیم کړه. په لږ وخت کي واړه ښورښ ، چې پخپله شینوارو هم د یوه لوی او عام ښورښ کولو په نیت نه وو پیل کړی، زور واخیست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسیده چې خبره له خبري تیره وه. مرکزي حکومت د دې ښورښ د کرارولو لپاره شیراحمد خان، د مشرقي د رییس تنظیمه په حیث ورواستاوه. شیراحمد خان د قوې په زور د ښورښ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرارولو پر ځای د سرخرود، چپرېهار، خوګيانيو او لغمانيو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته يې د شينوارو په مقابل کې وسلې ورکړې . محلي خلک يې، چې پخوا لا ملايانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبليغات او پروپاګندونه ورته کړي وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کې بښورښ ډېر پراخ سيمه ايز شکل واخيست. ياغيانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ايله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چې د مشرقي ښورښ تر هغه چې مخکې يې فکر کيدی ډېر جدی دی. اعليحضرت امان الله خان د محمد خان ياور تر قوماندانی لاندي، چې پروفيسر محمد علي يې د دربار يو نازولی بولي او وايي چې په ژوند کې يې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره يو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځاي د ښار څخه شل ميله ليرې په نيمله کې تم سو. د جلال اباد قوې چې هر څومره د مرستې غوښتنې وکړې محمد خان ياور له ځايه ونه خوځيد؛ تر څو چې په خپل پوځ کې دننه د کوهستانيانو يوې ټولۍ محاصره او بندي کړ او ياغيانو ته يې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. ياغيان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځې وروسته جلال اباد هم د ياغيانو لاسته ورغی. ياغيانوحکومتی پوستې او قشلې چور کړې ، د برتانيې قونسلګري يې چور او وسوځوله. لږې ورځی وروسته قبايلي خلکو چې خپلو په اسانه لاسته راغلو برياوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شينواري، خوګياني او په وروسته کې مهمند او نور اقوام ورسره يو ځای سول او د ښورښ د کرارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۸-۱۷ اعليحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډېره لويه قوه د شينوارو او مشرقي د دې ښورښ د ځپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندي بمباری هم وکړې. خو بمباري نه يوازې چنداني ګټوره نه وه بلکه خلک يې نور هم په قار کړل. موږ مخکې اشاره وکړه چې دا قوه او څو نورې ورې او لويې قشلې د حکومتي مقاماتو د بې کفايتيو، نامرديو او حتی خيانتونو له امله ياغيانو ته تسليم سوې. په نتيجه کې ياغيان ډېر زړه ور سول او کابل تقريبا بې دفاع پاته سو.

د دفاع وزارت په ډېرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنګ ميدان ته ولاړل نو جنګ يې ځکه نه سو کولای چې عسکري روزنه يې نه درلوده او تر ګټې يې تاوان زيات وو ، او کنه نو زياتره به يا له ښورښيانو سره يو ځای کيدل او يا به له وسلې سره وتښتيدل. محی الدين انيس خو وايي چې د کابل جنګي طاقت صفر ته نيژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسې اوازې را رسيدلې چې د خلکو پر عمومی روحياتو يې ډېر منفي تاثير کاوه. پر عسکري قواوو باندي د خوګيانيو د حملې په نتيجه کې منظمو قواوو ډېره سخته ماته خوړلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چې هر څه عسکر چې يې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د يوې لويې حملې مخه ونيسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲

حضرتانو او ملايانو په کابل او نورو ښارونو کې خپلو پروپاګنډو او د دروغو تبليغاتو ته زور ورکړی وو. اعليحضرت امان الله خان له دې پروپاګنډونو سره د مقابلې لپاره تقريبا هيڅ وسيله په لاس کی نه درلوده. يو ځل اوازه ګډه سوه چې حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزې تړي. يا مثلا پاچا کوم پير او ملنګ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵

يوه اوازه په ښارونو کې خپره سوه چې امان الله خان له اروپا څخه د مړو د سوځولو ماشين راوړی دی. تردې مخکې يې يوه بله اوازه ګډه کړې وه او ويل يې چې امان الله خان د مړو څخه صابون جوړوي. عوامو به ويل چې ماړه او خانان په ديرش روپۍ سوځوي، نيستمن خلک وړيا سوځول کيږي او ملايان د ناروغيو د خپريدلو د مخنيوي لپاره سوځوي. ستيوارټ ۳۹۳

دا اوازې په داسې منظمه توګه خپريدلې چې د هغه وخت ليکوالان او ژورناليستان په دې باور وه چې رهبري ورته کيږي او له يوه خاص مرکز څخه خپريږي ځکه چې په عين وخت کې به په کابل، لوګر او په ټولو شمالي سيمو کې په يوه وخت کې يو شان آوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه .بحران و نجات ص ۵۵

د مشرقي د سيمو ښورښونه روان وه چې د سقاو زوی حبيب الله کلکلني، چې دا وخت يې په پاراچينار کی سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادار ملک محسن په کور کې ديره سو. د لارو په وهلو او امنيت خرابولو يې پيل وکړ. هغه د حکومتي مامورينو له ناپوهی او اداري فساد څخه ګټه واخيستله. کاروانونه يې لوټل او لوی سوداګران به يې غرونو ته ورسره پورته کول او بيا به يې د ډيرو پيسو په بدل کې خوشي کول. حکومتي مقاماتو يا تشه تماشه کوله، يا له کلکاني سره شريکان وه او يا دونه بې تجربې وه چې څه يې کولای نه سوای او د وضعيت خطر يې نه احساساوه. د باچا غوره مالو سلاکارانو هغه غولاوه او د خيريت رپوټونه به يې ورکول. ځينو درباريانو د سقاو له زوی سره اړيکې درلودلې او هغه ته يې پيسې او وسلې ليږلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پيل کړې او يوه ورځ يې پر هغه حکومتي خزانه باندي چې د مزار څخه کابل ته وړله کيدله حمله وکړه او غونډه خزانه يې غرونو ته يورته کړه. حکومتي پوځيان د هغه په نيولو کې ناکام سول .بالاخره خبره دې ځای ته ورسيدله چې مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبيب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظيميه هيات د ريس احمد علي خان سره خبري وکړې او له هغه سره يې يوه موافقتنامه لاسليک کړه. په دې موافقتنامه کې راغلي وه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبيب الله کلکاني به د خپلو شريرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي. حکومت به د هغه او د هغه ملګري سيد حسين او نورو انډيوالانو ټول ګناهونه بخښي. کلکاني او سيد حسين ته به د جنرالی رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ ميله ټوپکونه او مرمۍ ورکوي. هغوی هر يوه ته به د کاله ديرش زره افغانۍ او د هغوی ورسره ملګرو ته به د مياشتي ديرش افغانۍ تنخوا ورکوي .بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴
د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامې وروسته د کابل خلک يو څه بيغمه سول او اعليحضرت امان الله خان هغه ته پيغام واستاوه چې، د يوه جنرال په حيث، د مشرقي د ښورښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلي قواوي د والي علي احمد خان سره يو ځای کړي. پاچا غوښتل چي په دې توګه يو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښيار وو او له دې فرصت څخه يې بشپړه ګټه واخيستله. هغه پوه سو چې مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چي د ښورښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د ليکلي پيغام په اساس يې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ويشلو پيل وکړ. کله چي ښې قواوي جمع کړې نو خپلي پاليسی ته يې تغير ورکړ او پر کابل باندي يې د حملې لپاره حرکت پيل کړ .محمد علي ص ص ۲۴-۲۳
په دغه وخت کي د تګاب امنيتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغې سيمي خلکو د حکومت سره مخالفت پيل کړ. حتی د تګاب اخندزاده صاحب، چي تر ډيره وخته يې د اعليحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفينو سره خپل ږغ يو کړ. د ژمي په يوه سړه شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملګري د ملا ويس الدين په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملايان يې ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا يې ور وتړله او هغه يې د پاچا په حيث اعلان کړ. بحران و نجات ص ۷۸
د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه . خپل مرستيال سيد حسين يې د جبل السراج د نيولو لپاره واستاوه او پخپله يې د کابل پر لور حرکت پيل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوې ماته خوړله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر ديارلسمه يې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي واوريدل سول. د کابل جنګي او پوځي وضع دونه خرابه وه چي که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاګردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښايی په هغه ورځ يې ارګ نيولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزير عبدالعزيز خان لاس و پښه وو. پروفيسر محمد علي وايی چي حتی په دغه وخت کي هم خاينو او غوړه مالو درباريانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته يې ويل چي د انديښني خبره نسته. دا يو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښيمانه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطيو پوه سوی وو او له دې امله ډير پښيمانه وو چي خپل هغه مامورين او افسران يې چي ده د تنګسي او ضرورت په وخت کي حساب ورباندي کولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ۳۲
اعليحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملګري پاته وه. د هيواد پر تولو خلکو يې ږغ وکړ چي د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هيواد له هري برخي څخه خلک پر پايتخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چي د بري په صورت کي به ګوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چي د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلي. د وسلو شاهي ګودامونه پرانيستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلې او مهمات ورکول کيدل چي د خدمت کولو لپاره يې تياری ښود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم ګټه واخيستله او د عسکري خدمت په پلمه يې وړيا وسلې ترلاسه کړې. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳
يوه مياشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نيژدې شاوخوا سيمي ونيولې. اعليحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځيدی. خپله پاچهي يې خپل مشر ورو عنايت الله خان ته پريښودله.
عنايت الله خان د سقاو سره د سولې لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري يې سقاو ته د سولې هيات واستاوه چي کلونه يې د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسيسې او تبليغات کړي وه. کله چي مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسيدی نو هغو ته يې وويل چي خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فيصله کيږي. څه عسکرو چي لا يې ښايی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خيال درلود خپلي مورچې پريښودلې او خپلو کورونو ته ستانه سول.عنايت الله خان، چي نور په ارګ کي د پاته کيدلو لپاره هيڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انګريزانو په الوتکه کي، چي سفير همفريس ورته برابره کړې وه، پيښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارګ ونيوی او حبيب الله کلکاني د خادم دين رسول الله امير حبيب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چي هغې سيمي ته د ريس تنظيمه په حيث ليږل سوی وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډير ژر د خوګيانيو او نورو قبايلو له مخالفت سر مخامخ سو او ايله ځان يې ژوندی پيښور ته ورساوه .اعليحضرت امان الله خان بيرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه يې د کابل د نيولو لپاره عمليات پيل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسې څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږي ورځي وروسته د خپلو ورونو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننوت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام نبي خان چرخي
د سپه سالار غلام حيدرخان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعليحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملګری ګڼل کيږي. ګواکي د امان الله خان يوازينی لايق او وفادار منصبدار وو چي تر مرګه يې وفا ورسره وکړه او کله چي اعليحضرت امان الله خان د هغه د فداکاريو او قربانيو په باب رپوټونه ترلاسه کړي وي نو حتما به يې ارمانونه ور پسي کړي وي.
غلام نبي خان چرخي، چي په دغه وخت کي په شوروي اتحاد کي د افغانستان سفير وو، د هغه هيواد له حکومت څخه وغوښتل چي له امان الله خان سره په کابل کي د بيرته پاچا کيدلو په لاره کي مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونيسټ ګوند سياسي دفتر په دې باره کي يوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کي د خارجه وزارت مقامات د اميرامان الله خان د بيرته پاچا کيدلو طرفدار وه او د ګې پې او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او ويل يې چي دا په افغانستان کي د زيارکښانو انقلاب دی او بايد چي ملاتړ يې وسي. خاطرات اقابکف ص ۳۱۲
يوه شپه د کمونيسټ ګوند د سياسي دفتر په هغه غونډه کي چي ستالين، غلام نبي خان او په افغانستان کي د شوروي د سفارت پوځي آتشه پريماکوف برخه پکښی درلوده، فيصله وسوه چي د سره پوځ يوه ډله عسکر دي په افغاني جامو کي د پريماکوف تر قوماندې لاندي افغانستان ته حرکت وکړي. دوی بايد په پټه توګه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پوري دي پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چي د دوی په مقابل کي کوم خنډ پيښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دي د غلام نبی خان سره وي.
څو هفتې وروسته يوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندي شوروي قواوو حمله وکړه .سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندي ډزي ومړې خو عسکرو له الوتکو څخه د ماشيندارانو ډزي ورباندي وکړې او ټول يې ووژل. له دې څخه وروسته يوه اته سوه کسيزه پياده قوه، چي په تاشکند کي له تر ټولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشينداران او توپونه ورسره وه. د مزار شريف پر لور يې حرکت وکړ او په لار کي چي يې افغاني پوځيانو مخه ونيوله هغه يې ټول له منځه يوړل. د دې قوې په مقابل کي د مزار شريف په شاوخوا کي مقاومتونه وسول خو ډير ژر شنډ سول او د شوروی سرو عسکرو، چي افغاني جامې يې په ځان کي وې، ډير ژر د مزار شريف د ښار کنټرول واخيست. د حملي له پيل څخه د مزار شريف تر نويل کيدلو پوري د افغانانو د تلفاتو شمير دوو زرو تنو رسيږي. خاطرات اقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴
محی الدين انيس هم وايی چي وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ريس تنظيمه له خوا وسو چي له ايبک او تاشقرغان څخه يې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شريف پرښاريې يرغل وکړ. خو له يوې لنډې مقابلې وروسته، سقاويانو ماته وخوړه .
بحران و نجات ص ۱۹۷ خو د حيرانتيا خبره دا ده چي محی الدين انيس د سقاويانو د حکومت دا تبليغ نه مني چي وايی د روسانو قواوو د افغانستان پرخاوره باندي حمله کړې ده او وايی هغه څوک چي را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مګر په حقيقت کي د سقاويانو تنظيميه هيات د وطن پر خاوره باندي د روسانو د حملې د آوازې په ګډولو سره يو لوی چال وواهه. ځکه چي که يې ويلي وای چي غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسي فکر وکړي چي ورور وژنه کيږي او را غونډ به نه سي .هغه کتاب ص ۱۹۶
آقابکف وايی د سقاو د زوی مجاهدين اکثر هغه بخارايی او ترکمن مهاجرين وه چي د مزار شريف په ختيځ کي را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختګ مخه يې نيوله. غلام نبي خان هم د مزار شريف او د ښار د شاوخوا خلک را غوند کړل او د سرو عسکرو سره يو ځای يې د تاشقرغان پر لور حرکت پيل کړ. د تاشقرغان سره نيژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډير سخت جنګ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جګړې څخه وروسته ماته وکړه او تقريبا درې زره تنه يې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډيره اسانی د تاشقرغان ښار ونيوی او د خان اباد پر لور يې پرمختګ پيل کړ .خاطرات آقابکف ص ۲۰۵
محی الدين انيس وايی کله چي د مزار په باره کي د سقاو زوی ته خبر ورسيدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوهدامن څخه،په وچ زور، د سيدحسين په مشری، يوه قوه چي شمير يې څلورو زرو ته رسيدی د غلام نبي خان سره د جګړې لپاره وليږله. د ايبک په شاوخوا کي د دواړو قواوو ترمنځ يوه سخته جګړه وسوه د سقاويانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سيد حسين د بدخشان خواته عقب نشيني وکړه. له بدخشان څخه يې څو نوري حملې هم وکړې خو ټولي ناکامي سوې.
له خلکو سره دا هيله پيدا سوه چي ګوندي غلام نبي خان به هيواد وژغوري. خو له بده مرغه چي هغه ته غلام صديق خان تلګرام واستاوه چي امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم يوه ورځ وروسته بيرته د روسيې خاوري ته ننووت. بحران ونجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸
اقابکف وايی، په داسي حال کي چي جنګ روان وو، مسکو ته خبر ورسيدی چي امير امان الله خان يو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخيستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتيدلی دی. په دې صورت کي زموږ د ليږل سوي قوې کار هم نيګړی پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشينی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسکو په امر، له جنګه لاس واخیست او درې ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کي په خپلو قطعو کي ځای پر ځای سول .خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشینی بل دلیل دا بولي چي په افغانستان کي په سفارتخانو کي او د اروپا په مطبوعاتو کي، په افغانستان کي د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډېره توده وه او ګې پي او ته په دې باب اطلاعات رسیدلي وه چي ټوله نړی د شوروي په مداخلې خبره سوې ده .ټولو خارجي هیوادونو، له هغې جملې څخه ایران او ترکیې، چي د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقیقت کي دا خبره ډېره عجیبه ښکاریده چي یو کمونیستي هیواد، سلطنت ته، د یوه پاچا د بیرته رسولو لپاره فعالیت وکړي .خاطرات اقابکف ص ص ۲۰۵-۲۰۶

آقابکف وروسته لیکي چي په ماسکو کي د افغانستان مختار وزیر غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چي د افغانستان په جګړه کي د نادرخان طرفداري وکړو .خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چي که نادرخان د افغانستان په جنوب کي د انګلیسانو پر ضد سلوک اختیار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي .هغه کتاب ص ۲۰۷

نتیجه

د افغانستان په بیلو بیلو سیمو کي د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقاویانو څخه د کابل د تخت نیول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر پنځه لسمه پاچا سو. د نوامبر پر لومړۍ نیته یې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه یوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعلیحضرت محمد نادرشاه د اعلیحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقیب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کي یې داسي پرمختګونه راوستل چي چایې انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کي یو لایق سپه سالار او د پاچهی په وخت کي یو هوښیار سیاستمدار وو. خو که یې د خپل استعداد او لیاقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغي کولو لپاره کار اخیستی وای ښایی د افغانستان تاریخ بل رنګ درلودلای وای. لیون پولادا په دې باره کي ډېر ښه قضاوت کوي او وایي چي که دا دواړه مشران سره یو لاس وای نو ښایی چي امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرمیو څخه بچ سوی وای چي د ده څلورکلني پاچهی ته یې خاتمه ورکړه .پولادا ص ص ۲۰۵-۲۰۴

داسي ښکاري چي نادرخان د دوستۍ تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کي ټینګ وو .نادرخان ټول هغه کسان چي د اعلیحضرت امان الله خان په دوره کي یې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کي په لاس ورغلل یو په یو یا اعدام او یا د بندیخانې شومه کړل او چي څه پاته وه نو د هغه دیکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان یا مړه، یا تبعید، یا تیښتي ته مجبور او یا په زندانونو کي وراسته کړل.

اعلیحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د یوه مهربان پلار او یوه خواږه ورور په څیر مینه درلوده. له هیواد سره د هغه عشق یوازې د شعر په ژبه افاده کیدلای سي. هغه په هیواد کي ټول اوسیدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندي یوې پیړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشیو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کي پاته سوی وای افغانستان ښایی د وروستیو څه باندي دریو لسیزو ناخوالي لیدلي نه وای.

په افغانستان کي، د امان الله خان په مقابل کي ټولي ستونزي د هغه د اصلاحاتو سره د ملایانو، حضرتانو، پیرانو او د زړو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پیدا سوې. هغه ته په کار وه چي د خپلو اصلاحاتو څخه یې دفاع کړې وای. دفاع په دفاعي توان کیدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ویل کیږي چي هغه باید خپل پوځ تقویه کړی او بیا یې د اصلاحاتو پروګرام وړاندي کړی وای. دا خبره ډېره پرځای ده ، مګر کله چي موږ ګورو چي د سقاو د لښکرو مخه د حربي ښونځي اته لس تنه تر سر تیر شاګردان را ګرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نیولای سي نو ویلای سو چي یوازې پوځي کمزوری د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاوري له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نیژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډېر مهم عامل سو. امان الله خان په تبعید کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي دې خبري ته څو ځله اشاره کړې ده چي هغه پوځي شکستونو نه بلکه د نیژدې مامورینو او مقاماتو نامردیو او خیانتونو د تخت پرېښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ۲۰۶

د اعلیحصرت امان الله خان د سقوط او له هیواد څخه د وتلو علتونه به ډېرزیات وي. خو څرنګه چي نه له بیکارۍ څخه د خلکو شکایتونو، نه د لوړي د لاسه د خلکو ښورښونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورینو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملایانو او پیرانو تبلیغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په میدانونو کي یې، چي ښایی د ټولو پورتنیو علتونو په نتیجه کي پیل سوي وي، ماته خوړلې ده نو ځکه موږ وایو چي پوځي کمزوري د هغه د ماتیدلو اصلي علت سو. که له هري حادثې سره د مقابلې لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښایی خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسی سایکس وایی د تاریخ په محکمه کي هغه ځکه محکوم دی چي پر افغانستان باندي د سقاو د زوی مصیبت ده نازل کړ .خو په دفاع کي یې ښایی دا وویل سي چي د هغه ډېر زیات اصلاحات چي ده خپل تخت وربانډي بایلود لازم او ګټور وه او په اینده کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

به کرار کرار عملي سي .سايکس ص ۳۱۷
ځيني مورخين په دې عقيده دي چې امان الله خان بايد لومړی خپله ټولنه ښه په غور کتلې او پيژندلې وای. او وروسته يې د خپلو ژورو او هر اړخيزو اصلاحاتو عملي کولو ته ملا تړلې وای. هغه بايد دا معلومه کړې وای چې په هغه قبايلي سسټم کې چې د ده نيکه امير عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټينګولو په منظور، ګوزار ورکړی وو ځوموره زور پاته دی. اعليحضرت امان الله خان بايد د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي کولو او د هغه په زور د قبايلو د احتمالي مقاومت د ماتولو کارونه په يوه ځل او يو ځای نه وای پيل کړي. دواړه کاره کول هغه ته ممکن نه وه. د هغه نيژدې پوځي سلاکار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکې د پوځ د غښتلي کولو او ښه روزلو مشوره ورکړې وه .پولادا ص ص ۲۷۳ ــ ۲۷۴ دغه راز افغانستان په وچه کې راګير نيستمن هيواد دی .امان الله خان په داسې شرايطو کې ښو ګاونډيانو ته اړتيا درلوده چې د تنګسې په وخت کې د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او که له ده سره خواخوږي نه کوي نو لږ ترلږه بيطرفه خو پاته سي. امان الله خان له يوې خوا د برتانوي هند پر ضد، چې د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبليغات کول او په وچ زور به يې د هغو دښمني را پارول . اعليحضرت امان الله خان په ازادو قبايلو کې پيسې ويشلې او له برتانيې سره دا انديښنه وه چې دا پيسې له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ۲۴۷-۲۴۶ برتانوي هند به هم په خپل وار دننه په دربارکې د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټينګول او چې څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هيواد کې د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملايانو او پيرانو ته يې د برتانوي هند په خاوره کې د ازادو تبليغاتو او پروپاګندونو او په قبايلو کې د ورانکاريو د کولو زمينه برابره کړه.
کله چې امان الله خان د کندهار څخه د کابل د بيرته نيولو دپاره پوځي عمليات پيل کړل او ځان يې تر غزني پورې ورساوه. هلته يې د غلجيو له قبايلي خلکو څخه ګيله وکړه چې ولي د ده د حکومت پر ضد جنګيږي. هغوی ورته وويل چې ستا دښمنان دوه تنه دي . يو د سقاو زوی او بل پيرصاحب. شيرآغا د غلجي قبايلو پير صاحب وو چې لکه بد شګون په ډيره چټکی د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار کې يې خپل غلجي مريدان پر امان الله خان باندې حملو ته تشويقول . شيراغا او د هغه سره ملګرو ملايانو تبليغ کاوه چې د کابل تخت د سقاو د زوی په لاس کې دی. نو په دې صورت کی امان الله ياغي دی. ستيوارټ ص ص ۵۵۶-۵۵۷

اعليحضرت امان الله خان ، پر دې برسيره، له خپل شمالي ګاونډي شوروي اتحاد سره هم ښې اړيکې نه درلودلې او حتی د پاچهی په لومړيو کلونو کې يې ډير سخت مخالفتونه ورسره پيدا سول. امان الله خان ښايی غوښتل چې په سيمه کې د ټولو او يا ډيرو اسلامی قومونو او هيوادونو مشري وکړي. د هند د خلافت ګوند د وخته لا فيصله کړې وه چې، د عثماني امپراطوری د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چپنه ده ته ور اغوندي. ځوان اعليحضرت به دغه راز فيصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړۍ، يا لږترلږه د ګاونډيو اسلامی هيوادونو، د مشری آرزو به يې ورپيدا کړې وي.
اعليحضرت امان الله خان، لکه څرنګه چې يې په ازادو قبايلو کې د انګريزانو پر ضد تبليغات کول، د شوروي اتحاد په اسيايی هيوادونو کې يې هم باسماچيانو(د شوروي رژيم مخالفو وسله والو جنګياليو) ته مرستي ور پيل کړې. حتی د جنګ وزير نادر خان يې، د فرغاني له ياغيانو سره د نيژدې تماس ټينګولو لپاره قطغن ته واستاوه. خپل نور عالي رتبه مقامات يې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شريف او هرات ته وليږل. ادمک ص ص ۷۰-۷۱
امان الله خان په مرکزي اسيا کې د خپل نفوذ د زياتولو لپاره له بخارا سره ډيلوماتيک اړيکې ټينګ کړل. په ترکستان کې يې د شوروي د مخالفينو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټينګ کړل او وسلې او جنګيالي يې ورليږل .ګريګوريان ص ۲۳۵
شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غير دوستانه سلوک له امله په ماسکو کې د افغانستان سفير غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته يې اخطار ورکړی چې بايد له دغه راز اعمالو څخه يا لاس واخلي او يا به يې دغه راز مداخلې ښه عواقب ونه لري .ادمک ص ۷۱
که څه هم چې افغانستان شوروي اتحاد ته اطمينان ورکړ چې د هغه هيواد په داخلي چارو کې به مداخله نه کوي او په عمل کې يې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه کړ او اړيکي بيرته دوستانه سوې خو داسې ښکاري چې افغانستان يو ځل بيا د آمو په سيند کې د ينګي قلا په ټاپو کې هغو تقريبا زرو تنو اوزبکو ته ځای ورکړی وو چې د شوروي اتحاد څخه تښتيدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبکو ياغيانو له هغه ځايه څخه د شوروي حکومت پر ضد پوځي عمليات کول او شوروي قواوو هغه ټاپو د کال ۱۹۲۵د ډسامبر په مياشت کی اشغال کړ. د افغانستان حکومت پر خپله خاوره باندې دا تيری ونه زغامه او اعلان يې وکړ چې د هغه هيواد پر پاکه خاوره باندې شوروي قواوو تيری کړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د ليږلو امر وکړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو کې د ياغيانو قواوي دړې وړې کړې او نور يې دا کوچنی ټاپو په دې نه ارزاوه چې د دواړو هيوادونو ترمنځ اړيکي وربادي خړ پړ سي او په لوی لاس ځانته يو بين المللی ډيپلوماتيک جنجال پيدا کړي. شوروی قواوي د ۱۹۲۶ کال د فبروري په مياشت کې بيرته پر شا سوې او د دواړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیوادونو ترمنځ د دوستی د موافقې په نتیجه کي هغه ټاپو د افغانستان خاوره وګڼله سوه. که څه هم چي دا جنجالونه به پر خپل وخت فیصله سوي وي خو بیا هم د د ګاونډیو هیوادونو په تاریخ کي یو فصل دی او لږ ترلږه په یوه ټاکلي وخت کی به یې د ګاونډیانو ترمنځ زړه بداوی او په اینده کي بدبیني پیدا کړې وي.

اعلیحضرت امان الله خان په ډیره ځوانۍ کي قدرت ته ورسیدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به یوه وروسته پاته ټولنه کي زیږیدلی او لوی سوی وو. د بهرنۍ نړۍ او د هغې د پرمختګونو په باره کي یې یوازي کیسې اوریدلي وې. پر خپلي خاوري او خلکو مین وو او له ترقۍ او پرمختګ سره یې لیونۍ مینه درلوده. هغه په هره برخه کي پرمختګ غوښتۍ خو د پرمختګ په لارو چارو نه پوهیدی. هغه ته په هیواد کي د اصلاحاتو د ښمنان ور معلوم وه، او یا ښایی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرګند سوي وي، خو د اصلاحاتو د دښمنانو سره د مبارزې، د هغوی د کرارولو او یا له منځه وړلو چل نه ورتلی .امان الله خان د قبایلو سره د ګوزارې کولو او د هغوی د مقاومت د روحیې د ماتولو څخه نیولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کي د اصلاحاتو راوستلو او پوځ د روزلو پوري په هره ساحه کي ښو مشورو او ښو سلاکارانو ته ضرورت درلود. خو هغه یو پاچا وو. د هغه فیصله چا نه سوه ماتولای او خبره یې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولا، هغه مشورې خوښي وي چي د دوی پرزړه جوړي وي. هوښیار او صادق خلک خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطي مشورې نه سي ورکولای او کله چي د پاچا له بیځایه نقشو سره مخالفت وکړي او یا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه ورکوي او له نظره لویږی. د هغوی ځای معمولا هغه غوړه مالان، نالایق او ابن الوقت کسان نیسی چي د پاچا د خوښي سره سم مشورې ورکوي. له دغه ځایه څخه د پاچاهانو تباهي پیل کیږي.

اعلیحضرت امان الله خان ته خپلو نیژدې هوښیارو سلاکارانو او مشروطه غوښتونکو مشوره ورکړې وه چي په یوه مشروطه نظام کي د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. ځکه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنیدلو نه وروسته د اکتوبر پر پنځمه نیټه په خپله څلورمه وینا کي وویل چي ما د صدارت د مقام لپاره شیراحمد خان خوښ کړی وو او هغه ته مي د کابینې د جوړولو هدایت ورکړی وو.خو څرنګه چي مهم کسان ل هغه سره همکاری کولو ته حاضر نه دي نو ما فیصله وکړه چي تر څو پوري نوی پارلمان را غونډیږي نو د صدارت چاري به پخپله پ مخ بیایم. ځکه چي یوازي زه کولای سم چي د انقلابي اصلاحاتو کارونه پر مخ بوزم. زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم چي د ټولني د ژوند په هره مرحله کي یو انقلاب راولم. هر هغه مامور چي نه غواړي زما سره د زړه له کومي همکاري وکړي باید استعفی وکړي. د کابل د ګمرک ریس عبدالرحمن خان لودین پورته سو او خپله استعفی یې وړاندي کړه .ادمک ص ۱۳۷ په دې توګه په یوه او بل ډول او په یوه او بله مرحله کي د امان الله خان د کار او صادق ملګري ورڅخه بیل سول او میدان هغو کسانو ته پاته سو چي هیواد یې بالاخره د اغتشاش لمني ته وغورځاوه.

اعلیحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه کي ۱۵۰ میلیونه روپۍ پاته سوې. دا دونه پیسې وې چي که، د منظمو کلنیو عایداتو سره یو ځای، سمي لګول سوي وای نو تقریبا د هرڅه لپاره یې بس وې. خو امان الله خان هغه پیسې د ښایستو قصرونو په ابادولو، چي د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان یې زیاتره له بهر څخه راغوښتل، په ډیرو زیاتو هیوادونو کي د سفارتخانو په پرانیستلو، چي ډیر زیات لګښتونه یې غوښتل او زیاترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتکو په رانیولو، بهر ته د محصلینو په لیږلو او ماشینونو په رانیولو او له بهر څخه د انجنیرانو او ډاکترانو په استخدامولو ولګولې. افغانستان دې ټولو شیانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس کړی وو، خو په داسي هیواد کي چي هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د لیري کولو لپاره جلا او پروخت ګام پورته کول په کار دی. محمد نادرخان وایی د کابل په لارو کوڅو کي هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاکټران او انجنیران دې خوا ها خوا ګرځیدل او هیڅ کار یې نه درلود. د انجنیرانو لپاره نه پروګرام وو، نه پلانونه وه چي دوی کار ورباندي وکړي او نه سامان وو چي دوی د کار کولو په وخت کي هغه استعمال کړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پیسې لګیدلې او پیسې لکه اوبه داسي رواني وې. ضمنا پوځ او د پوځ لګښتونه به خطرناکه ډول کم سول او دولت نه سو کولای چي په ولایاتو کي د ناکراریو د مخنیوي لپاره کار ورڅخه واخلي .ادمک ص ۸۷

د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ چي د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهی په وروستیو شپو ورځو کي کابل ته تللی وو وایی چي یوه بهرني سړي سلام رته وکړ ویل یې زه سیګنور پیري یم. په انګلیسي ژبه خبري کوم. زه دلته د بی سیم انجنیر یم او د افغانستان د حکومت لپاره کار کوم. خو دلته بی سیم نسته .وایلډ ص ۱۴۸

د امان الله خان ورور کبیر، چي د روغتیا وزیروو، د ملکي روغتون جرمني آمر ته وویل چي په روغتون کي باید د ایکس رې ماشین ودرول سي. هغه ورته وویل چي د ایکس رې ماشین دونه زیاته بیه نه لري و خو د هغه چلول ډیري زیاتي پیسې غواړي او هغه پیسې په نورو ځایونو کي باید ولګولي سي. کبیر ورته وویل چي د ماشین د چلولو لګښت نسته. ځکه چي له هغه څخه کار نه اخیستل کیږي. خو موږ باید دا وویلای سو چي په کابل کي د ایکس رې ماشین لرو. د امان الله خان ایراني سکرتر هغه ماشین د کبیر تر پیشنهاد کړي قیمت لس چنده ارزانه واخیست. کبیر بې آبه سو او استعفی یې وکړه .سټیوارټ ص ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

امان الله خان، د ده په اصطلاح یوه انقلابي پاچا په حیث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د لیونتوب تر سرحده ټینګار وکړ چي د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره یي منل تقریبا غیر ممکن وه. هغه د چادری سره د تعصب ترسرحده مخالفت وکړ او یوه ورځ یي په کابل کي په عمومي باغ کي یوه ښځه په چادري کي ولیده. په زوره یي ورباندي چیغه کړه چي د دې چادری سره دلته څه کوی. پخپله ورغی د ښځي څخه یي چادري لیري کړه او اور یي ورته واچاوه .ښځه مجبوره سوه چي لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ یي یو بل سړی ولیدی چي بګړی یي تړلي وه او اوږدې ماتي یي پرې ایښي وې. هغه یي پخپله ونیوی. د سلماني دوکان ته یي بوت. ماتي یي ور وخریلې او رخصت یي کړ .ستیوارټ ص ۳۷۸

که دا کیسي، چي په ځینو غربي کتابونو کی یي ریپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ویلای سو چي امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کي د انقلابیګری څخه نه بلکه د لیونتوب څخه کار اخیستی دی.

د کندهار ملایانو یوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چي د خپلي ښځي مخ یي لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورینو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غوږونو رسیدلي وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به یي د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او ښایي چي په نتیجه کي هغه د خپل جدیت څخه لاس اخیستی او یو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چي نامردو او غوړه مالو ملګرو امان الله خان ته په هیڅ برخه کي داسي خبره نه کوله چي ښایی ده به یي اوریدل نه غوښتل.

مأخذونه

۱ :محی الدین انیس :بحران ونجات طبع دوم ۱۳۷۸ مرکز نشراتي میوند

۲ :عبدالحی حبیبي : جنبش مشروطیت در افغانستان چاپ ۱۹۸۵

۳ :میرمحمد صدیق فرهنګ :افغانستان در پنج قرن اخیر جلد دوم چاپ ۱۹۸۸

۴ :عبدالحق مجددي : افغانستان از امیر کبیر تا رهبر کبیر(حقیقت التواریخ)چاپ اول ۱۹۹۹

۵ :خاطرات آقا بکف ترجمه دکتر حسین ابوترابیان :چاپ اول تهران ۱۹۷۸

۶ :محمد ابراهیم عطایی :د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه دریم چاپ ۲۰۰۴ میوند خپرندویه ټولنه

۷ :میر غلام محمد غبار : افغانستان در مسیر تاریخ چاپ اول ۱۹۶۷ کابل

۸ :اعلیحضرت امان الله خان: حاکمیت قانون در افغانستان.

د هغو یاد داشتونو مجموعه ده چي اعلیحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ۱۹۲۵ کي، د خپل سفر په ترڅ کي او له سفر څخه وروسته ترتیب او چاپ کړي دي.

۹ :برهان الدین کشککي :نادر افغان: چاپ مطبعه سنګي ریاست عمومي مطابع کابل، ۱۳۱۰ هجري شمسي

۱۰ :مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: یاداشت های من .چاپ پنجم

11 :Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.

9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan1973

12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983

13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan’s Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press

12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition

14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967

15:Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University

16 😛ercy Sykes: A History of Afghanistan 1940

17 :Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library